

Het LAND van AALST

Jaargang LXXIV • 2022

Nummer 4

Het LAND van AALST

DRIEMAANDELIJKS TIJDSCHRIFT

Uitgegeven door de geschiedkundige vereniging 'Het Land van Aalst', met de steun van de Vlaamse Gemeenschap, de Stad Aalst, de Stad Ninove en Erfgoedcel Denderland.

Elektronische versie:

Gratis op de website

Lidmaatschap van de vereniging:

Bijdrage zonder jaarabonnement gedrukte versie

Gewoon: €10 • Steunend: € 20

Jaarabonnement gedrukte versie

Gewoon: €30 • Steunend: € 40

Te storten op:

IBAN BE33 3930 3032 7646

BIC: BBRUBEBB

t.a.v. Het Land van Aalst,
Asserendries 118, 9300 Aalst

De vereniging werd opgericht in 1949 en heeft als werkgebied de gemeenten van de vroegere bestuurlijke eenheid het 'Land van Aalst' in haar grootste uitgestrektheid, alsmede van enkele aangrenzende Oost-Vlaamse gemeenten (grosso modo de streek tussen Schelde en Dender). Initiatiefnemers en stichters waren † Albert Van Lil (beheerder 1949-66) en † Jozef Van Overstraeten (voorzitter 1949-52). Tot de stichters hoorden eveneens † Arthur Broeckaert, † Hendrik Vangassen (voorzitter 1954-63), † Jozef Van Cleemput, † Jozef De Brouwer, † Valère Gaublomme, † Frits Van Acker, † Basiel Boel, † Marcel Cornelis en † Jules Pieters. Latere voorzitters waren † Jozef Borremans (1953-1954), † Frits Courteaux (1963-1980), † Luc De Rijck (1980-1984) en Luc Robijns (1984-2020).

Het bestuur van de vereniging:

Luc Robijns • *erevoorzitter*

Bart Cherretté • *voorzitter*

Michel Igual Pacheco • *ondervoorzitter*

Marcel Cock, Pieterjan Deconinck, Lieve De Mecheleer,
Tom De Ridder, Luc Geeroms, Mieke Van Damme, Dirk Van
de Perre, Wouter Van Der Spiegel, Georges Vande Winkel,
Reinoud Vermoesen.

Meewerkende leden:

Louis De Cock, Bart Merckaert, Geert Van Bockstaele, Bart
Van Langenhoven, Marc Uyttersprot en Wilfried Vernaeve

Redactiesecretariaat:

Reinoud Vermoesen

reinoud.vermoesen@uantwerpen.be

Ledenadministratie en algemene correspondentie:

Mieke Van Damme

Asserendries 118, 9300 Aalst • tel. 053 21 63 30

• e-mail: vdmieke@skynet.be

De vereniging is lid van het 'Oost-Vlaams Verbond van de Kringen der Geschiedenis'. Het logo werd ontworpen door Bram Overlaet. Het representeert het wapenschild van de twee steden Aalst en Geraardsbergen, met verwijzing naar de de vijf baronieën Rode, Gavere, Zottegem, Boelare en Schorisse.

hetlandvanaalst@gmail.com • <http://www.hetlandvanaalst.be>

Elke auteur is verantwoordelijk voor de inhoud van zijn artikel.

Zetel van de vereniging: Asserendries 118, 9300 Aalst.

Vormgeving: Arnoud Jensen

Druk: De Riemaecker Printing, Nukerkeplein 9, 9681 Nukerke

ISSN 0778-7731

De Riemaecker
PRINTING

Archeologisch onderzoek van een middeleeuws boerenerf Outer, Stuypenberg

Arne De Graeve en Wouter De Maeyer

Landelijke archeologie, middeleeuws erf, middeleeuwse boerderij, vroegmiddeleeuwse begraving

Aan de Stuypenberg in Outer (Lebeke, Ninove) is een vlakdekkende opgraving uitgevoerd die sporen opleverde uit het neolithicum, de Karolingische periode, de volle en late middeleeuwen en de postmiddeleeuwen. De site is een archeologisch palimpsest met een opeenvolging van fases op een kleine oppervlakte. In de loop van de 10de eeuw is een erf opgericht dat verschillende eeuwen de basis vormde voor de organisatie van de bewoning. Op het erf stonden woongebouwen en bijgebouwtjes en werden kuilen gegraven. Ook in de 12de-13de eeuw bleef de omgrachting in gebruik. In totaal zijn zeven fases onderscheiden in de omgrachting, verspreid over minstens twee eeuwen. Het ontbreken van gebouwplattegronden na de 10de eeuw, is een indirect bewijs dat de bouwtradities in die mate gewijzigd zijn dat ze vanaf dan amper nog impact hadden op de ondergrond.

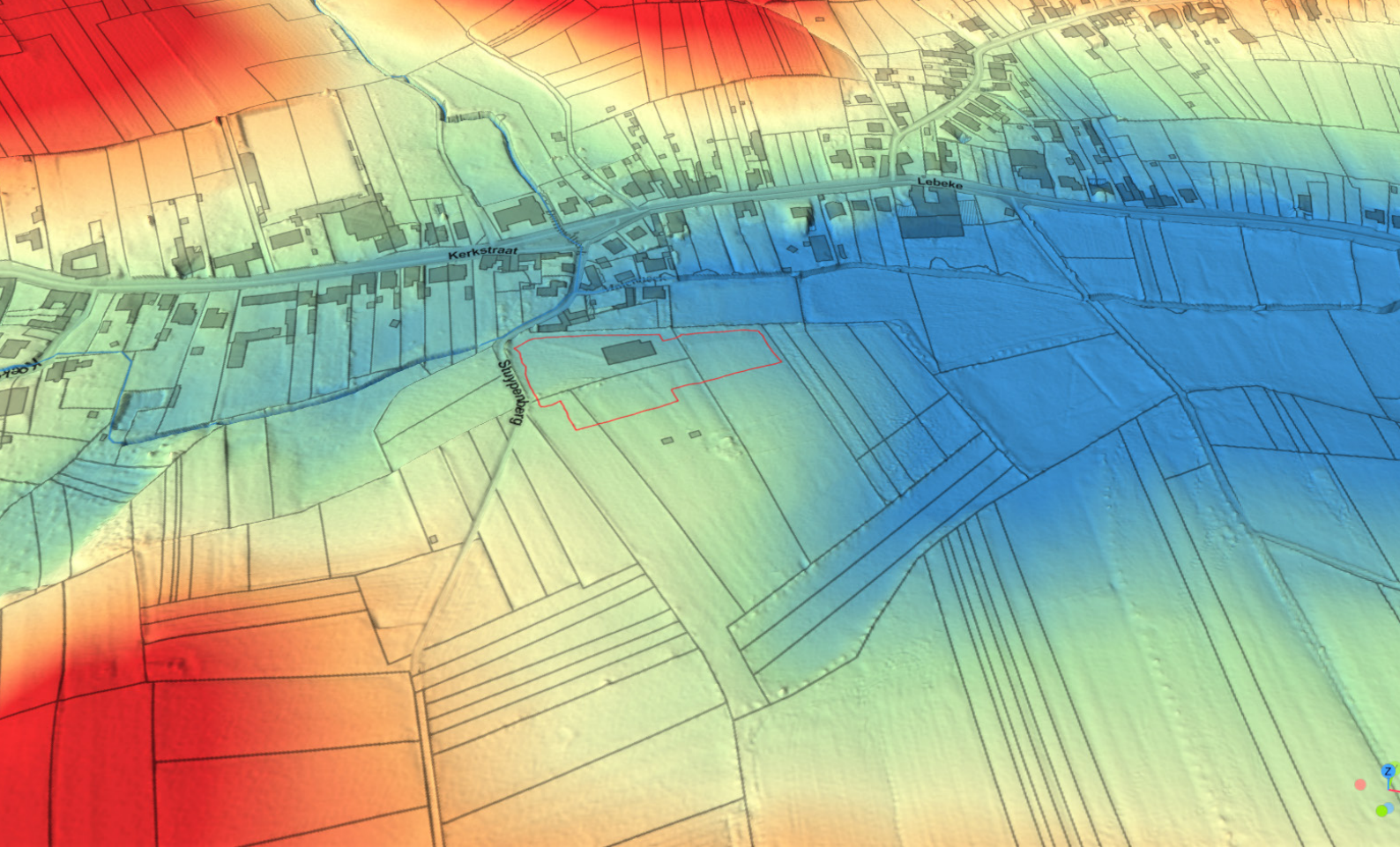
1. Inleiding

De stad Ninove wenst een nieuw hockeyveld met clubhuis en een gebied voor dagrecreatie met landschappelijke waarde aan te leggen langsheen de Stuypenberg te Outer (Lebeke). Gezien de omvang van de bodemingreep was een archeologisch traject er verplicht voor het verkrijgen van de omgevingsvergunning. Het archeologische voortraject wees reeds op een hoog archeologisch potentieel van de site.¹ De hogere sporendensiteit tijdens het vooronderzoek noopte tot een kleine vlakdekkende opgraving van 8205 m².

2. Situering van de opgraving

Het projectgebied situeert zich op zo'n 2 km van het centrum van Outer en zo'n 4 km ten noorden van Ninove, aan de gemeentegrens met Haaltert, in het gehucht Lebeke. Het projectgebied zelf is licht afhellend van zuidwest naar noordoost met hoogtes van +35 m naar +30 m TAW. De impact van de Molenbeek die het landschap doorsnijdt van west naar oost, is daarbij bepalend.

1. De Graeve A. & De Maeyer W. 2018: Outer Stuypenberg, Nota proefsleuvenonderzoek – 2018K305 & 2018K301, SOLVA Archeologie-rapport 168, Erembodegem.

Situering van het onderzoeksgebied.

De gronden van het projectgebied bestaan grotendeels uit matig droge leemgronden zonder profielontwikkeling (Acp(c) /Acp). In het noordoosten, richting Molenbeek, liggen er matig natte leembodems zonder profiel (Adp). Helemaal in het zuidoosten liggen natte leembodems zonder profiel (Ahp). Een klein deel van het projectgebied is gekarteerd als bebouwde zone (OB), een rechtstreeks gevolg van de woonhuizen die er net naast liggen.

De historische informatie over het gehucht Lebeke is beperkt. Lebeke is een baangehucht van Outer, dat gekenmerkt is door 19de-eeuwse bebouwing.² De kerk is een recente creatie (1941-1945).³ De oudste schriftelijke vermelding van Lebeke gaat terug tot 1197. In een oorkonde van de Sint-Cornelius en Sint-Cyprianusabdij van Ninove wordt de gelijknamige beek *lebecca* vermeld.⁴ De oudste schriftelijke vermelding van Outer gaat terug tot het vierde kwart van de 12de eeuw, wanneer we de vermelding 'Oltra' vinden.

De baronie van Boelare had oorspronkelijk het dorp in handen. Later hadden de families van Oultre, van Aa, van Edingen en Musaert het er voor het zeggen.⁵ Enkele straten van Lebeke zijn gelegen in Denderhoutem, een ander deel van het dorp hoort momenteel bij Outer, wat een deelgemeente is van Ninove. Het terrein ligt vlakbij het oorspronkelijke 'domein van St-Amands'. In de 9de eeuw was het een eigendom van de abdij van Sint-Amant in Elnone. Er lijken op de historische kaarten verschillende veldwegels naar de site te lopen van zowel "Klein Herlinkhove" als van "Herlinkhove", maar hoewel het onderzoeksterrein landschappelijk wel aansluit bij de bezittingen van de abdij, is het er de facto nooit onderdeel van geweest.⁶

2. Agentschap Onroerend Erfgoed 2017: *Lebeke* [online], <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/120816> (geraadpleegd op 12 april 2018).

3. Agentschap Onroerend Erfgoed 2018: *Parochiekerk Sint-Antonius-van-Padua* [online], <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/9492> (geraadpleegd op 12 april 2018).

4. Vangassen H. 1956: Plaatsnamen te Ninove - Hydronymie, *Het Land van Aalst VIII*: 5, 214-230.

5. Maréchal S., Verbrugge A. & Cherretté B. 2018: Outer Stuypenberg Archeologienota, SOLVA Archeologierapport 151, Erembodegem.

6. Info Dirk Van de Perre, waarvoor dank.

3. Resultaten van de opgraving

De site Outer Stuypenberg ligt op een perceel met een lange bewoningsgeschiedenis, wat resulteerde in sporen van de Karolingische periode tot de 18de eeuw. Het zwaartepunt van de vondsten ligt in de volle middeleeuwen, nadat er in de 10de eeuw een omgrachting wordt aangelegd die meer dan twee eeuwen de basis zal vormen voor de organisatie van de bewoning.

In de loop van de prehistorie vonden op het terrein of in de onmiddellijke nabijheid enkele kortstondige occupaties plaats. Er zijn aanwijzingen dat er zowel in het (vroeg)mesolithicum als in het neolithicum passage is geweest.

De mesolithische aanwezigheid is vertegenwoordigd door artefacten in secundaire contexten en is uit te splitsen in een vroeg- en laatmesolithische passage. De neolithische aanwezigheid is eveneens gekend door artefacten uit secundaire contexten waarbij de wetenschappelijke waarde zich vooral op artefactniveau bevindt.

Meer dan de helft van de mesolithische en neolithische artefacten groter dan 1 cm werd vervaardigd aan de hand van een brede waaier aan exotische grondstoffen (minimum n = 125), waarvan de ontsluitingen zich op afstanden van 40 tot 70 km van de site bevinden. Dit getuigt van een vlotte mobiliteit en toegang tot de grondstoffen tijdens deze periodes. Er is één grondspoor uit het neolithicum teruggevonden. De kuil is een cirkelvormig spoor van ongeveer 120 cm in doorsnede met aan de binnenzijde een houtskoolpakket, en aan de buitenzijde een *in situ*-verbrandingslaag. De houtskoolvulling van de kuil bestaat voor 66% uit hazelaar, 18% eik en 16% overige houtskoolsoorten en is gedateerd tussen 2287-2050 calBC.⁷ Zowel qua ouderdom als uitzicht correspondeert deze kuil zeer goed met een spoor opgegraven in Wortegem.⁸ De precieze functie van de kuil is vooralsnog ongekend.

7. Takje van *Corylus Avellana*: RICH-29981: 3766±26BP

8. De Maeyer W., Vandendriessche H., Deforce K. & Crombé Ph. 2018: Neolithische vondsten en een finaal-neolithische houtskoolrijke kuil te Wortegem-Diepestraat (Oost-Vlaanderen, BE). *Notae praehistoricae* 38, 237-246.

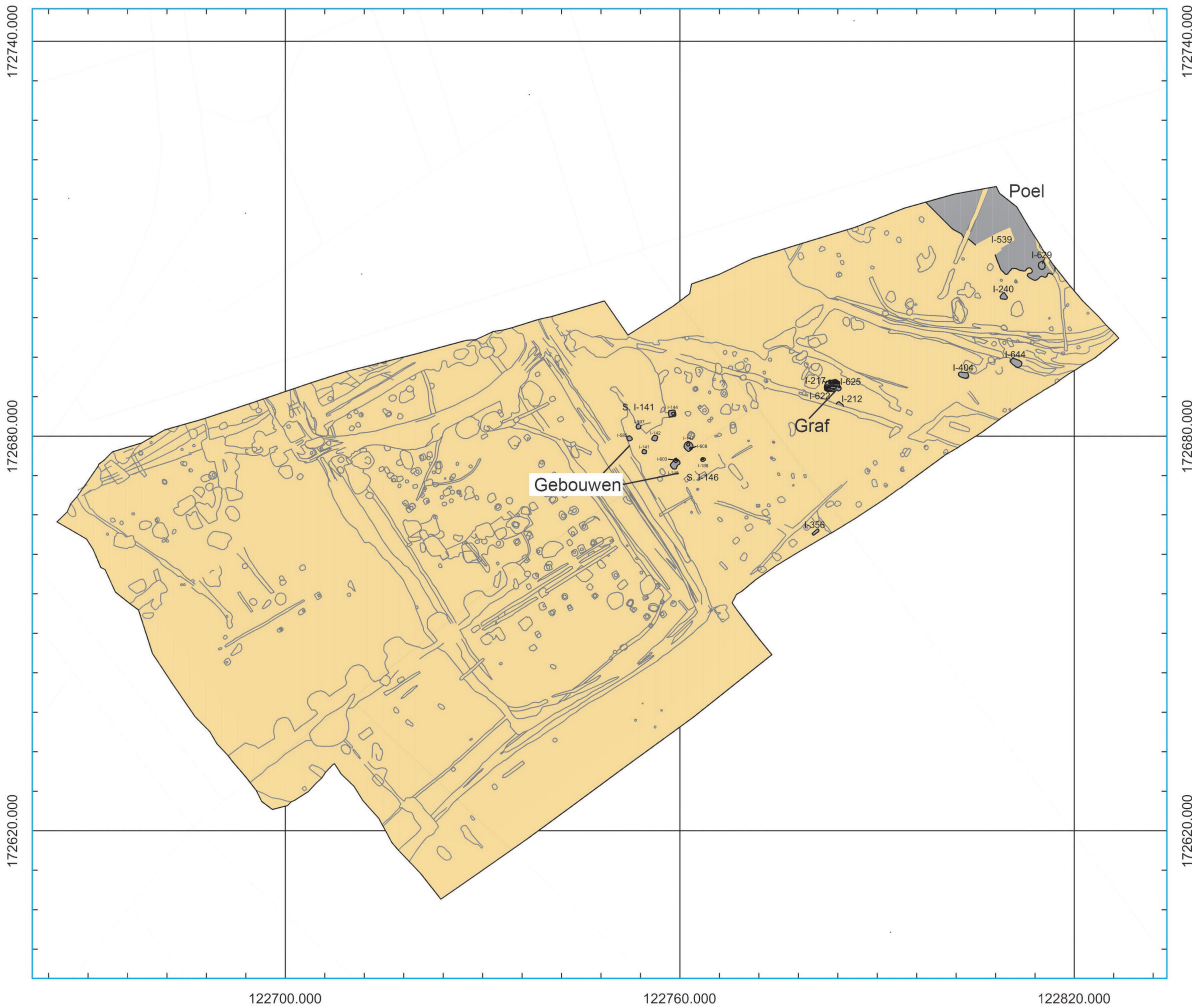

Doorsnede op de neolithische kuil met sporen van *in situ* verbranding (oranje).

122700.000

122760.000

122820.000

172740.000
172680.000
172620.000

Ninove
Outer Stuypenberg
Opgraving
18-OUT-SB - 2019B352
Karolingische sporen

LEGENDE

- Afbakening opgraving
- Karolingisch

Bron: AGIV & SOLVA

OPDRACHTHOUDER

SOLVA
Gentssesteenweg 18
9520 SINT-LIEVENS-HOUTEM

De grafstructuren

met op de voorgrond graf van adolescent, op de achtergrond graf van volwassene, en mogelijk jongere adolescent, met aan het hoofdeinde bijzetting van neonaat.

Sporen uit de Karolingische periode.

De grafstructuren - detail
bijzetting van neonaat.

De opgraving heeft verschillende sporen uit de Karolingische periode opgeleverd die vooral aan de noordoostelijke kant van de opgraving liggen, dus weg van de Stuypenberg. Het gaat om twee kleine gebouwplattegronden, enkele grafstructuren en een poel.⁹ De twee kleine gebouwtjes liggen vlakbij elkaar en zijn wellicht als bijgebouwtjes te interpreteren. De vondst van handgevormd aardewerk met donkere kern in de gebouwen wijst op een datering naar het einde van de 9de eeuw. Naast de gebouwen liggen enkele kuilen met uitsluitend handgevormd Karolingisch aardewerk.

Er is een inhumatiegraf aangetroffen van een volwassene met aan het hoofdeinde een neonaat, bijgezet in een apart kistje. In dezelfde kuil, maar wellicht op een later tijdstip, is een jongvolwassene bijgezet.

Uit de fysisch antropologische studie van de tanden¹⁰ zou in het graf van de adult¹¹ ook sprake zijn van de bijzetting van een jongere adolescent, wellicht jonger dan 17 jaar. De kist was slechts zo'n 55 cm breed wat zou betekenen dat wanneer er twee individuen bijgezet zijn in dit graf, ze op elkaar moeten gelegd zijn geweest. Aan het hoofdeinde van het graf is een neonaat in foetushouding begraven op de linkerzijde. Op basis van de afmetingen zou het kind tussen de nul en de drie maanden oud kunnen zijn geweest. Rond het lichaam is een andere verkleuring te zien, wat er op wijst dat het lichaam in een aparte container is bijgezet. De baby was wel in dezelfde kuil en dezelfde kist bijgezet als de adult, wat hun gelijktijdigheid benadrukt. Mogelijk gaat het om een moeder die samen met haar kind overleden is in het kraambed.

9. Wellicht zullen er nog meer sporen uit deze periode stammen, maar door het gebrek aan vondstenmateriaal zijn deze niet als dusdanig te herkennen.

10. Door Dr. J. Palmer (UGent)..

11. Op basis van de tanden is een leeftijdsbepaling moeilijk voor dit individu.

Vlak naast dit graf is nog een individu bijgezet in een aparte kuil. De nabijheid van de beide graven impliceert dat het graf van de moeder met kind zeker nog gekend was op het moment dat dit graf werd gegraven. Wellicht gaat het om een bijzetting die kort na het eerste overlijden moet zijn gebeurd. De uitgraving is een stuk minder diep, wat impliceert dat men wou begraven in de onmiddellijke nabijheid zonder het risico te lopen om het oudere graf te verstoren. Dit individu was 15,5 +/- 1,5 jaar oud bij overlijden.

Opvallend was de vrij grote hoeveelheid glazuurhypoplasieën aan de tanden; dit zijn defecten in het vormingsproces van tandglazuur bij de groei en ontwikkeling van een individu. Vooral de hoektanden vertonen veel ribbels en putjes, maar ook de snijtanden en 1e maaltanden vertonen hypoplasie. Alles samen wijst dit bij dit individu op meerdere perioden van fysieke stress tussen de leeftijd van 1 en 6 jaar, waarbij de stress op het lichaam voldoende groot was om de normale groei en ontwikkeling te onderbreken. Vaak wordt hierbij gedacht aan perioden van ondervoeding of infectieziekten. De strakke aflijning en verkleuring rond het lichaam impliceert dat de inhumatie is gebeurd in een rechthoekige houten kist. Van de kist zelf is niets meer teruggevonden.

Van de skeletten restte, met uitzondering van de tanden, alleen nog een lijksilhouet. De grafcontext is gedateerd tussen 670-830 calAD (95,5%).¹² Omdat dit een indirecte datering is, is dit resultaat als terminus post quem te beschouwen. De oriëntatie van de graven is W-O, met het hoofd in het westen conform de christelijke traditie. Op korte afstand is een andere kuil aangetroffen met menselijke tanden en enkele beensplinters. De kuil is te klein om een persoon in te inhumeren, maar wijst wel op de brede waaier aan gebruiken die op dat moment in zwang waren.

De sporen tonen dat er zeker activiteit geweest moet zijn die voorafgaat aan de oprichting van het 10de-eeuwse erf, wellicht in de 9de eeuw. De fragmentatie van de sporen is echter van die aard dat ze niet toelaat om de organisatie of omvang van de bewoning nauwkeurig af te lijnen. Het ontbreken van duidelijke vroegmiddeleeuwse woningplattegronden, zowel in absolute dateringen als in gebouwtypes, suggereert dat de bewoningsite van deze periode ruimer is en wellicht deels buiten het onderzoeksgebied te situeren is.

Vanaf de 10de eeuw is er een duidelijke toename te zien van het aantal sporen op het terrein. In deze periode wordt een grote rechthoekige omgrachting aangelegd, met aan de binnenzijde meerdere gebouwen. Op basis van de oversnijdingen tussen de gebouwen en de greppels van het *enclosure*¹³ zijn er in de ruime 10de eeuw tenminste vier verschillende fases te onderscheiden. Het is mogelijk dat het erf in de late 9de eeuw is opgericht en tot de 11de eeuw onafgebroken in gebruik is geweest. Het vondstenmateriaal laat echter niet toe om de afzonderlijke fases nauwkeuriger te dateren dan de ruime 10de eeuw. De fasering van het *enclosure* is een relatieve chronologie die zich niet laat doorvertalen naar een absolute datering. Elke afgebeelde fase op het grondplan beslaat slechts een deel van de oorspronkelijke omgrachting. Het *enclosure* was in elke fase wel volledig omgracht, maar omdat het *enclosure* lang in gebruik is geweest met verschillende heruitgravingen, zijn er talrijke delen vergraven door jongere fases.

Tesamen met de eerste of tweede omgrachting wordt een drieschepige plattegrond van 12,7 m x 9 m aangelegd. Het woonhuis is opgebouwd uit vier traveeën die met een wisselende tussenafstand geplaatst zijn.

12. Radiokoolstofdatering op indet. houtskool uit de grafvulling: RICH-29459: 1264 ± 22 BP. Dateringen op tanden of botresten leverden niets op.

13. Het woord 'enclosure' slaat op een omgrachting die een woongebouw met bijhorende aanhorigheden omgeeft. De enclosure is een essentieel onderdeel van volmiddeleeuwse rurale nederzettingen: Verbrugghe G. 2020: *Little Flanders beyond Wales. A landscape archaeological study of row settlements in the British Isles and the County of Flanders*. Unpublished PhD thesis, Universiteit Gent.

Ninove
Outer Stuypenberg
 Opgraving
 18-OUT-SB - 2019B352
 Sporen uit de 10de eeuw

LEGENDE

	Afbakening opgraving		Endossement I-4
	Poel = grachten fase 1		Grachten S. 1-614
	Poel = grachten fase 2		Grachten S. 1-56
	Poel = grachten fase 3		Grachten S. 1-46
	Poel = grachten fase 4		Grachten S. 1-265
	Kulien		Platenkelder S. 1-723
			Grachten S. 1-152
			Grachten S. 1-336
			Grachten S. 1-761

Bron: AGIV & SOLVA

OPDRACHTHOUDER

Luchtfoto van een deel van de enclosure met doorsnedes op de gebouwen.

In de derde fase wordt de *enclosure* zo'n 3 m uitgebreid naar het (noord) oosten. Wellicht hoort deze uitbreiding samen met de oprichting van een nieuwe hoofdgebouw. Dit jongere gebouw heeft ook een driebeukig grondplan, maar is opgebouwd uit vijf traveeën die volgens een gestandaardiseerd plan zijn gezet. De plattegrond is 12 m lang en 10 m breed. Deze plattegrond is duidelijk een verdere evolutie van de oudere gebouwplattegrond. Deze structuur correspondeert met type Deschepper 2022: type Ie- type 2,¹⁴ een type dat wordt gekenmerkt door het planmatig aanleggen en 'paren' van alle vier de palenrijen.

Zulke gebouwen zijn reeds frequent opgegraven in Vlaanderen. Goede parallellen zijn onder meer te zien in Ronse De Stadstuin¹⁵, Destelbergen Panhuisstraat¹⁶, Brugge Sint-Andries Refuge¹⁷ en Gent Oostakker Wolfputstraat/ Muizelstraat.¹⁸ Dit gebouw heeft een andere oriëntatie dan in de periode ervoor en oversnijdt bovendien het oudere gebouw, wat toelaat om de ¹⁴C-dateringen in een sequentie te zetten, waardoor er een hogere statistische nauwkeurigheid te bereiken is. De oudste plattegrond is tussen 890-960 calAD te situeren (68,3% waarschijnlijkheid), de jongste tussen 915-975 calAD (68,3% waarschijnlijkheid). In de laatste fase van 10de eeuw wordt het *enclosure* opnieuw gevoelig groter gemaakt.

Er liggen verschillende zespalige bijgebouwtjes binnen de afbakening van de *enclosure*. Ze horen bij de derde of vierde fase van de omgrachting. Er zijn uit de 10de eeuw ook verschillende kuilen teruggevonden, waarvan verschillende houtskool en verbrande leem bevatten. Eén kuil lag middenin een zespalige plattegrond en bevatte naast houtskool ook veel fragmenten van metaalslakken. Hoewel er geen hamerslag is aangetroffen in het spoor, vormt dit een bewijs dat er kleinschalige smidseactiviteiten hebben plaatsgevonden op de site.

Ook buiten het *enclosure* zijn er sporen uit de 10de eeuw opgegraven. Er zijn onder meer drie gebouwplattegronden, waarvan één mogelijk hoofdgebouw aangetroffen. De brede chronologische spreiding van de vondsten laat echter niet toe om de relatie tussen deze plattegronden af te zetten tegen de sporen binnenin het *enclosure*. Eén plattegrond dateert tussen het laatste kwart van de 10de en het midden van de 11de eeuw. Dit kan er op wijzen dat op het moment dat het erf werd bewoond, ook buiten de omgrachting gebouwen werden opgetrokken.

Het heraanleggen van de gebouwplattegronden binnen hetzelfde erf wijst er op dat het gebruik van de 'verplaatsende erven' of '*shifting settlements*' op deze plaats uitdooft en gaandeweg plaats maakt voor een meer continue bewoning.¹⁹ De brede datering voor de deelfases en de hoofdgebouwen maakt een fijne chronologische analyse van de gebruiksduur van de erven onmogelijk. Recent doorgedreven onderzoek op (vroeg-)middeleeuwse erfstructuren op The Loop in Sint-Denijs-Westrem wijst uit dat de éénfasige erven daar een gemiddelde levensduurte van ongeveer 50 jaar hadden.²⁰ Er zijn echter te weinig chronologische indicatoren om af te toetsen of dit model ook opgaat voor de site Outer Stuypenberg.

Naast de gebouwplattegronden zijn er buiten de 10de-eeuwse omgrachting ook nog een mogelijk wegtracé en een poel aangetroffen. De poel werd via greppels voorzien van water en moet oorspronkelijk ongeveer 1,5 m diep zijn geweest. Het gaat om een omvangrijk spoor van minimaal 36 x 18 m.

14. Deschepper E. 2022: *House and yard in Early Medieval northern Francia. An archaeological study into the types, development and meanings of rural settlement and domestic architecture*. Unpublished PhD thesis, Universiteit Gent

15. Pede R., Clement C., De Cleer S., Guillaume V. & Cherretté B. 2015: Ronse De Stadstuin. Archeologisch onderzoek, SOLVA Archeologie Rapport 20, Erembodegem.

16. De Logi A. & Dalle S. 2013 : Destelbergen – Panhuisstraat, archeologisch onderzoek 2011. DL&H-Rapport 8. Adegem.

17. Hollevoet Y., & Hillewaert B. 2002: Het archeologisch onderzoek achter de voormalige vrouwengevangenis Refuge te Sint-Andries/Brugge (prov. West-Vlaanderen). Nederzettingssporen uit de Romeinse tijd en de Middeleeuwen, *Archeologie in Vlaanderen* VI, 191-207.

18. Bruggeman J., Cléda B. & Reyns N. 2017: Archeologische opgraving Oostakker – Muizelstraat/Wolfputstraat. *Rapporten van het archeologisch onderzoeksbureau All-Archeo bvba* 175.

19. Hoorne J., Deschepper E., Heynssens N., Tys D., Haneca K., Reniere S., Storme A. & Deforce K. 2021: Vroegmiddeleeuws Maalte onder The Loop. Een nieuwe blik op het grootschalig archeologisch onderzoek van de 7de- tot de 9de-eeuwse nederzetting in Sint-Denijs-Westrem (Gent, Oost-Vlaanderen), SYNTAR 003, Brussel.

20. Hoorne et al. 2021: 221; Op deze site kon men gebruik maken van dendrochronologische gegevens uit waterputten om tot een fijne chronologie te komen. Bovendien lagen de erven verspreid van elkaar, waardoor de occupaties ook ruimtelijk duidelijk van elkaar gescheiden zijn.

Doorsnede op de 10de-eeuwse poel.

De context heeft heel wat materiaal opgeleverd en zoals vaker bij grote structuren die lang hebben opengelegen, is er materiaal uit verschillende periodes in de opvulling terecht gekomen. Er zijn in totaal 494 scherven ingezameld, tesamen met natuursteen, bouwmetaal en dierlijk bot. De opvallendste vondsten uit de poel zijn twee fibula's of mantelspelden, een wijd verspreid kledingstuk in deze periode. De gelijkarmige fibula lijkt sterk op exemplaren gevonden in Koolkerke²¹ en Oost-Souburg.²² In Oost-Souburg is dit stuk gevonden in een 10de-eeuwse occupatiefase van de ringwalburcht. Dit type fibula wordt door Thörle in de Karolingische en Ottoonse periode gedateerd.²³ Er is een ¹⁴C-datering uitgevoerd op organisch materiaal uit de poel, wat resulteerde in een datering tussen 895- 1030 calAD (95,5%).²⁴ Deze datering sluit goed aan bij de datering van de fibula's en het aardewerk. Ze correspondeert ook met de dateringen van het *enclosure* en de gebouwen erbinnen.

21. Deckers P. 2014: 'Productive' Sites in the Polders? 'Griffin brooches' and Other Early Medieval Metalwork from the Belgian Coastal Plain, *Medieval and Modern Matters* 3, 21-43. pp 26: fig. 6d

22. Van Heeringen R. M. 1995: Glas en metaal. In: Van Heeringne R. M. , Henderix Z., Mars A. (eds), *Vroeg-Middeleeuwse Ringwalburgen in Zeeland, Amersfoort-Goes, 171-184*. pp 183: fig. 124b

23. Thörle S., 2001: Gleicharmige Bügelfibeln des frühen Mittelalters, *Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie* 81, Bonn. pp 185-187, 193

24. 3,2 g gewone tarwe (*Triticum aestivum*): RICH-29982: 1059±23BP

Links gelijkarmige fibula, rechts een schijfvormige fibula met parelrand.

Na een periode van intensieve bewoning tijdens de 10de eeuw wordt de bewoning nadien archeologisch gezien een stuk minder zichtbaar.²⁵ De sporen uit de late middeleeuwen zijn opgesplitst in twee fases: een 12de-eeuwse fase, en een fase die in de 12de - 13de eeuw te situeren is.²⁶

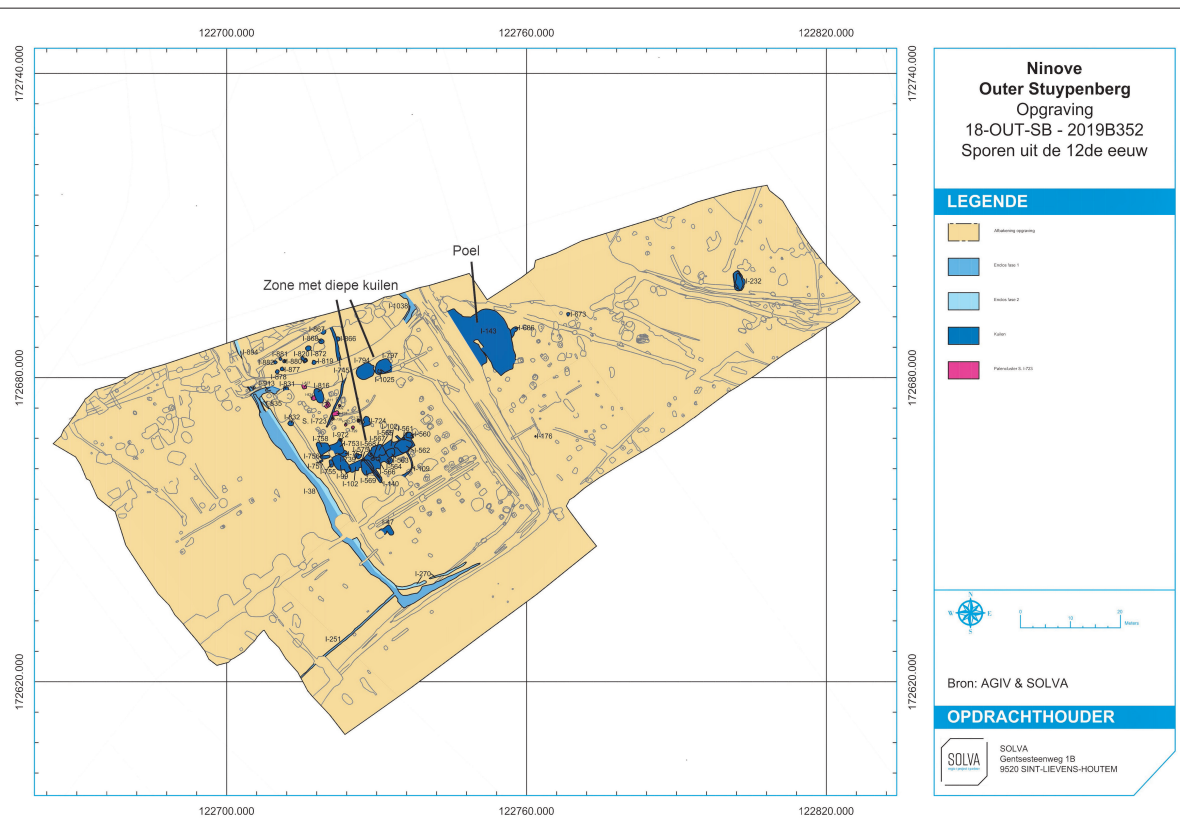
In de 12de eeuw wordt het *enclosure* twee keer heruitgegraven, een aanwijzing dat het in deze periode nog steeds zijn afbakende functie had. Opvallend aan de 12de-eeuwse fase is het ontbreken van een gebouwplattegrond op het erf. Nochtans wijzen de greppels en kuilen er op dat het erf met zekerheid bewoond was in deze periode. Dit is een indirect bewijs dat de bouwwijze van gebouwen in deze periode zodanig is veranderd dat ze niet langer sporen achterliet in de ondergrond.

25. Het is mogelijk dat de bewoning in de 11de eeuw heeft verder gelopen, maar hiervoor ontbreken chronologische gegevens.

26. Deze onderverdeling is vanzelfsprekend arbitrair. De opdeling is gemaakt op basis van stratigrafische info en aardewerkdateringen.

In deze periode werd wellicht gebouwd op stiepen of met ondiep ingegraven funderingsbalken die in tegenstelling tot de aardvastе gebouwen geen sporen achter laten in de ondergrond, en daardoor archeologisch onzichtbaar worden.²⁷

27. De Graeve A. & De Maeyer W. 2020: Onzichtbare laat- en postmiddeleeuwse bewoning: voorbeelden uit Ronse en Wortegem (O.-VL). *Archaeologia Mediaevalis* 43, 25-27.

Plan met sporen uit de 12de eeuw.

Binnenin het *enclosure* zijn talrijke sporen uit de 12de eeuw aangetroffen: grote kuilen, vaak met verbrande leem en houtskool. Hoewel deze kuilen allen tot de 12de-eeuwse fase gerekend worden, is er onderling nog een fasering te zien. Dit wijst erop dat deze fase niet kortstondig, maar wellicht een langere periode heeft geduurd wat heeft geleid tot een meerfasige bewoning.

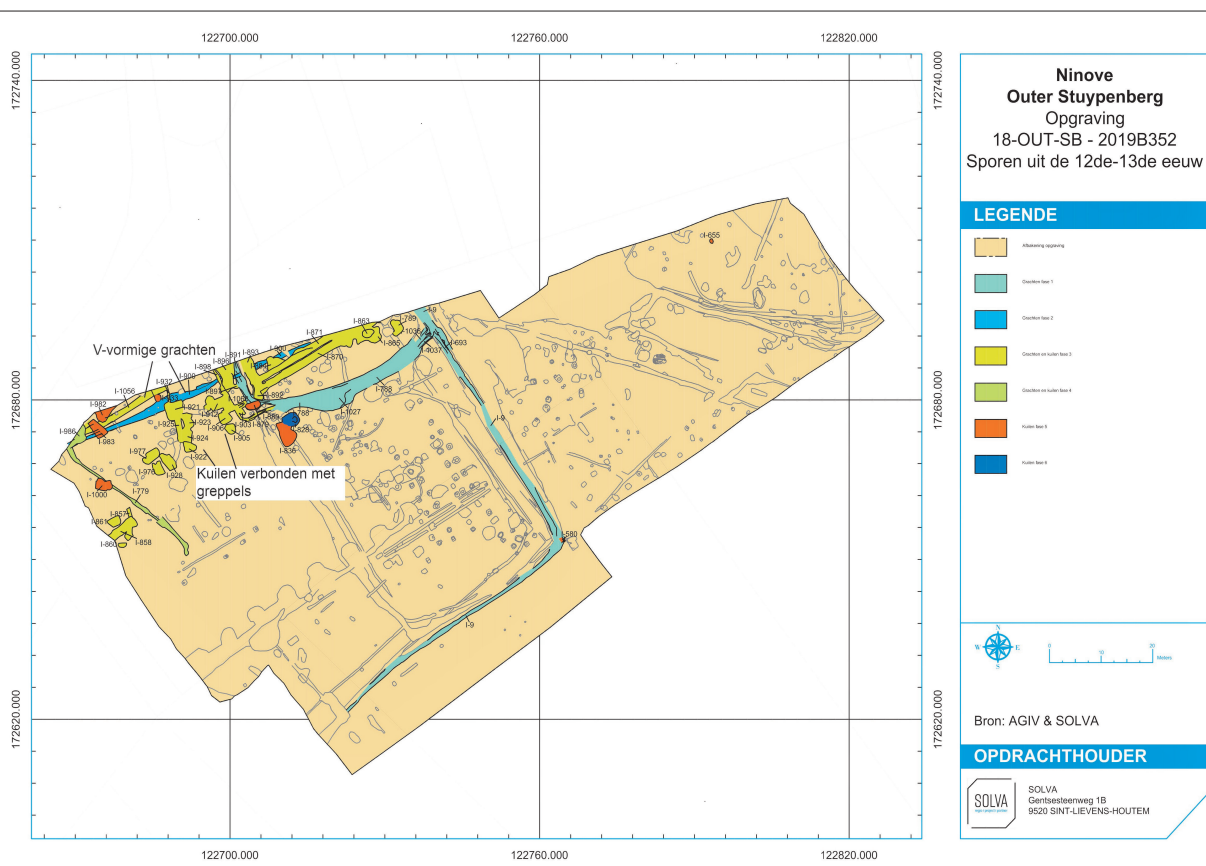

Doorsnede op een 12de-eeuwse kuil.

Net buiten het *enclosure* is, net als in de voorgaande periodes, een poel opgegraven. Uit deze structuur is ook ouder Karolingisch en 10de-eeuws materiaal verzameld, tesamen met een grote hoeveelheid Romeins bouw materiaal. De omvang van deze structuur en het feit dat de site lang bewoond is geweest, maakte dat het materiaal vermengd is geraakt. Een ¹⁴C-datering op organisch materiaal uit een van de onderste lagen genereerde een datering tussen 1050 – 1230 calAD.²⁸ De analyse van de archeobotanische resten wees uit dat de poel een lange tijd heeft open gelegen en er zijn verschillende aanwijzingen dat de poel gefrequentieerd werd door vee (mestschimmels). De zeer lage aantallen arboraire pollen duidt er op dat de poel in een open, sterk antropogeen landschap lag.

28. Datering op organisch materiaal uit pollenstaal: RICH-29979:877±23BP

De laatste fase die gebruik maakte van het *enclosure* als afbakenende entiteit, is te situeren in de 12de – 13de, mogelijk tot het begin van de 14de eeuw. In deze periode lijken de bewoners een heel andere ruimte te gebruiken dan men tot dan toe had gedaan en dooft de idee uit van het *enclosure* als afbakenende entiteit zoals het in de eeuwen ervoor is geconcipieerd. De afbakenende gracht wordt voor een laatste keer uitgegraven en tegelijk wordt een halfronde gracht aangelegd haaks binnen de afbakening van het *enclosure*, waardoor er een soort opdeling ontstaat.

Plan met sporen uit de 12de-13de eeuw.

Aan de zuidelijke kant van het *enclosure* loopt de greppel verder richting de Stuypenberg. Dit kan er op wijzen dat het *enclosure* in deze periode sterk vergroot wordt. In de zone tegen de noordelijke sleufwand lopen twee parallelle grachten met V-vormige uitgravingen die een heel stuk dieper gaan dan de andere grachten van het *enclosure*. Hoewel de grachten parallel lopen, zijn ze niet gelijktijdig, wat blijkt uit de oversnijding van andere greppels. Mogelijk wijst de specifieke morfologie van de grachten op een defensieve functie, in tegenstelling tot de andere fases van de gracht die een eerder afbakenende functie hadden.

Het opnieuw uitgraven van (een deel) van de omgrachting impliceert dat het erf nog bewoond moet zijn geweest, maar net als in de 12de eeuw zorgde een aangepaste bouwtraditie ervoor dat er geen gebouwen meer zichtbaar waren in het archeologisch onderzoek. Het merendeel van de sporen uit deze fase situeert zich in de noordoostelijke hoek van het terrein. Het gaat om kuilen, die veelal verbonden zijn door greppeltjes. Verschillende kuilen hadden onderaan een organisch/humeus bandje of pakket. In één kuil lag een dik pakket organisch materiaal dat afkomstig is van een éénzaadlobbige, wellicht gele lis of grote egelskop.

Detail van organisch materiaal op de bodem van een kuil.

Een mogelijke verklaring voor deze assemblage van pollen en botanische macroresten is dat het materiaal wel afkomstig is van een hooiland, maar geen hooi is. Na een periode van verwaarlozing groeiden er soorten in een hooiland die de kwaliteit verminderden. Men kon dan het hooiland bloten, waarbij de ongewenste planten periodiek werden gemaaid, zodat de voedzame grassen weer terugkwamen. De gemaaide planten hadden geen waarde als voeder en werden allicht weggegooid in een kuil als deze. Een andere mogelijkheid is dat de planten (gele lis) gebruikt zijn in een artisanal proces e.g. verven van textiel of voor de leerlooierij.²⁹ De pollen en macrostalen wijzen op een landschap dat in deze periode eerder een schraal graslandschap of droge ruigte was.

²⁹. De Cleene M. 2021: *De Naturalis historia, vergeten toepassingen van planten*. Sterck & De Vreese

Op de kaarten van Ferraris en Villaret zijn op de plaats van de opgraving verschillende erven en huizen afgebeeld langsheen de Stuypenberg. Het grootste gedeelte van het onderzoeksgebied is als grasland weergegeven. Er is met uitzondering van enkele kuilen en grachten uit de 18de eeuw niets teruggevonden in het archeologische record dat kan gekoppeld worden aan deze kaarten.

De jongste structuur op de site bestaat uit een lange verbinding met meerdere halfcirkelvormige uitstulpingen van ongeveer 3 x 3 m. Mogelijk is dit het resultaat van een stellingpost uit WO I of WO II. Er zijn enkele getuigenissen over schermutselingen

zowel aan het begin van WO I als van WO II, maar in geen van beide gevallen is er zekerheid over een stellingname op het terrein.³⁰ Er zijn geen vondsten die een aanwijzing kunnen geven over de ouderdom.

30. Pots L. 2015: *Denderhoutem & "den Grooten Oorlog"*. Denderhoutem. Pots L. 2020: *Atom, '40-'45: Denderhoutem tussen wit, zwart en grijs*. Heemkundige Kring Haaltert.

4. Besluit

De site Outer Stuypenberg is een archeologisch palimpsest met een snelle opeenvolging van fases op een kleine oppervlakte. De Karolingische aanwezigheid op de site is wellicht te situeren in de 9de eeuw. Het gaat om twee kleine gebouwtjes, een grafstructuur en een poel. In de 10de eeuw wordt er een omgrachting aangelegd met binnenin een woonhuis en wat bijgebouwtjes. In de omgrachting zijn vier fases te onderscheiden. In fase drie of vier wordt nogmaals een woongebouw aangelegd. De omgrachting wordt bij elke heraanleg wat vergroot. In de 12de-eeuw is het enclosure nog steeds in gebruik, getuige de heruitgravingen van de omgrachting. Echter is er geen woongebouw teruggevonden uit deze periode. Het ontbreken van gebouwplattegronden na de 10de eeuw in het archeologische record, is een indirect bewijs dat de bouwtradities in die mate gewijzigd zijn dat ze vanaf dan amper nog impact hadden op de ondergrond. De verschillende heruitgravingen van het *enclosure* in de 12de en 13de eeuw bewijzen immers dat het erf nog z'n afbakende functie had, op een moment dat er geen gebouwen meer te zien zijn in de archeologische dataset. Zowel uit de 12de als uit de 12de-13de eeuw zijn talrijke diepe kuilen teruggevonden. Hoewel de precieze functie van de kuilen niet gekend is, ligt een artisanale toepassing voor de hand.

Uit het paleo-ecologisch onderzoek blijkt dat de volmiddeleeuwse nederzetting was gesitueerd in een open landschap, dat al grotendeels in cultuur was gebracht. Aanwezige woeste gronden hadden vermoedelijk het uiterlijk van schraal grasland waarbij de aanwezige bomen onder intensief beheer stonden. Op de site werd vee gehouden, dat deels graasde op de schrale graslanden in de omgeving en deels werd gevoerd met hooi uit beekdalgraslanden. Hoge percentages graanpollen wijzen op intensieve akkerbouw, waarbij broodtarwe vermoedelijk het meest belangrijk was. Daarnaast verbouwde men gerst, rogge, spelt en vermoedelijk haver. Peulvruchten, waaronder duivenboon, erwt en voederwikke waren eveneens van belang. Op de site lagen vermoedelijk moestuinen, waar dille of venkel groeiden en stonden enkele fruitbomen, onder andere pruim en peer. Informatie verkregen tijdens de selectie van materiaal voor koolstofdatering doet vermoeden dat rogge en voederwikke pas na de Karolingische periode van belang werden voor deze site.

Een opvallende vaststelling bij de radiokoolstofdateringen is het voorkomen van oudere stalen onder de cultuurgewassen. Verschillende dateringen op zaden en graan gaven een Merovingische datering, hoewel ze in een jongere structuur zijn ingezameld. Hoewel er geen bewijzen zijn voor Merovingische aanwezigheid op de site, duiden deze cultuurgewassen er op dat er in de buurt van de site in de Merovingische periode ook al bewoning moet zijn geweest. Hetzelfde geldt voor de abundante aanwezigheid van Romeins bouw materiaal op de site. De aard van het materiaal suggereert dat dit opgeraapt is op korte afstand van de site, om op de site herbruikt te worden. Dit wijst er op dat er op korte afstand van de site een Romeinse steenbouw verwacht kan worden.

Aalstenaar August Schollaert

Maestro van de mechanische muziek

Steven Keymeulen en Wouter Van der Spiegel*

Een geschiedenis van het uitgangleven zou ongetwijfeld een ganse evolutie tonen die parallel loopt met vele maatschappelijke en technologische veranderingen. Zo uitgebreid is het opzet van deze bijdrage over mechanische orgelmuziek niet. Bij veel lezers zullen de persoonlijke herinneringen waarschijnlijk niet veel verder reiken dan de juke box. Maar de kermismuziek op de paardjesdraaimolen op de winterfoor is mogelijks toch ook nog een bekend aanknopingspunt.

Het mechanisch orgel doet misschien niet direct een belletje rinkelen en de naam van August Schollaert nog minder. En toch is deze Aalstenaar bekend voor zijn arrangementen tot in Amerika, Japan, ... in middens van liefhebbers van de mechanische orgelmuziek. Het is merkwaardig hoe snel dit aspect van de volkscultuur uit het collectief geheugen kan verdwijnen. Dit artikel wil een bijdrage leveren tot het behoud van dit cultureel erfgoed.

Biografische schets

August Schollaert werd in 1893 geboren als jongste zoon van twijnder Johannes Franciscus Schollaert (°1858, + 1943) en Clemantia Wauters (°1860, +1949). August was de benjamin: zijn broers waren al een stuk ouder bij zijn geboorte: Camiel 14 jaar en Joseph 9 jaar. Het arbeidersgezin woonde van 1881 tot ca. 1898 in de Sint-Jobstraat 61 in Aalst.¹ Het volgende jaar verhuisden ze naar de nabijgelegen Beekveldstraat 7. Van 1899 tot 1905 volgde August de lagere school in de gesubsidieerde vrije lagere jongensschool Sint-Kamiel.² Deze was in 1896 gesticht door mevr. Liénaert – Van Den Broeck in de Osbroeckwijk. De school werd genoemd naar haar zoon en was gelegen in de Postweg, die in 1900 werd omgedoopt tot Sint-Kamielstraat. Van zijn middelbare studies kon geen spoor worden teruggevonden.

August kreeg de muziekmicrobe met de paplepel mee: reeds op 10-jarige leeftijd speelde hij bugel in de harmonie, waar ook zijn vader – bijgenaamd ‘Frans de Tamboer’ – actief was. Later ging hij over op de hobo en was op 14-jarige leeftijd reeds solist in enkele concerten. Bij het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog eind juli 1914 werd August dirigent van de fanfare “Tot Heil des Volks”. Kort voor WO I was hij ook muziekmeester van de liberale Jonge Garde geworden. Toen hij na WO I muzikleider³ werd van “Tot Heil des Volks” volgden veel muzikanten van de Jonge Garde hem.⁴ Hij was tot 1933 ook dirigent van een symfonie-orkest, De Vlaamsche Symfonie. Deze was in 1927 ontstaan in de schoot van de fanfare en verzorgde diverse concerten en meivonden. Hij begeleidde met het symfonie-orkest ook verscheidene operettes en toneelspelen. Het bleef actief tot 1940.⁵

* Het grootste deel van dit artikel is het werk van muzikkenner Steven Keymeulen. Wouter Van der Spiegel zorgde voor enkele historische aanvullingen en de bibliografische verwijzingen.

1. SAA

2. ASMI.

3. *De Voorpost*, 6/10/1978. Ofwel klopt de chronologie hier niet helemaal, ofwel is er een verschil in functie tussen dirigent, muziekmeester en muzikleider...

4. In 1912/13 ontstond er in de liberale fanfare een scheuring doordat een meer Vlaamsgezinde jonge garde zich niet langer kon verzoenen met de oude franskiljonse “garde”. Deze Vlaamsgezinde jonge Turken verlieten het *Liberale Muziek*. Na WO I voelden zij zich sterk aangetrokken tot de fanfare van het Kristene Demokraten-Vlaamsch Front. – *De Voorpost*, 6/10/1978.

5. Frans Van Campenhout. *Daens en het Daensistische gedachtegoed*. p. 190. Jos Ghysens, *Het Aalsterse volksleven 4. Een musicerende stad, 1860 – 1980*, p. 56. Aalst, 1981.

De Jonge August Schollaert begin jaren 1920.
Het Pierement, okt. 2000, KVD

Van 1919 tot 1922 was hij beroepsmuzikant (trombone) bij het Belgisch leger. Hij studeerde harmonieleer en contrapunt aan het conservatorium van Antwerpen⁶. In 1922 nam hij ontslag uit het leger. Vanaf dat jaar begon hij met het noteren van boeken voor dans- en kermisorgels. Hij bleef daarnaast ook dirigeren. Diverse concerten van "Tot Heil des Volks" vonden onder leiding van August Schollaert plaats op de kiosk op de Grote Markt.⁷

Als officieel beroep wordt voor WO II landbewerker vermeld, daarna boeksteller. Nog later wordt dit: muzieksteller, noteur, arrangeur.

In de jaren twintig trouwde August Schollaert met Aline Ghysbrecht (*1897, + 1984). Het echtpaar kreeg in 1930 een zoon, Herman⁸.

August Schollaert was als vaste klant geïnspireerd door het orgel van café De Zwarte Kat⁹ in het begin van de Kerkstraat, palend aan de Grote Markt. Hier kon hij zijn orgelboeken testen en laten horen: een soort try-out avant la lettre.¹⁰

Ook de contacten tussen de familie Schollaert en kermisfamilie Becquart waren vrij nauw, aangezien deze laatste doorgaans in Aalst overwinterde¹¹. Ze hadden enkele carrouzels waarmee ze van kermis naar kermis trokken.

Tevens had Schollaert connecties met Edmond Hooghuys, uit de bekende Geraardsbergse familie orgelbouwers.¹² Hij zette Schollaert ertoe aan ook eens voor Hooghuysorgels te noteren. Samen overlegden zij wat er op welk orgel zou worden gemaakt. Vooral de oudere partituren uit het bezit van Edmond waren daarbij zeer geliefd.

Er zijn drie adressen bekend waar August Schollaert heeft gewoond, dit volgens de etiketten op zijn boeken. Op de oudste staat te lezen Stooftstraat 15 Aalst. Op de etiketten uit het begin van de jaren dertig wordt als adres vermeld Kluyskensstraat 20 Aalst. Op de boeken vanaf de tweede helft van de jaren dertig vinden we als adres: Nestor de Tierestraat 6 Aalst.¹³ Hier heeft hij tot aan zijn dood gewoond.

Na de oorlog legde Schollaert in 1945 de dirigeerstok neer. Hij bleef echter tot het laatst toe voor de orgels actief. Dag in dag uit was Schollaert bezig met noteren. Midden jaren vijftig was hij door ziekte al ernstig verzwakt en de laatste keer dat hij buiten kwam was in september 1957. Hij overleed op 9 februari 1958.¹⁴

August's zoon, Herman, heeft het werk van zijn vader niet voortgezet. Hij werkte eerst een tijdje bij de platenmaatschappij *Decca* en werd later muziekleraar te Aalst. Herman overleed in 1997.

Fanfare *Tot Heil Des Volks* ¹⁵

Zoals vele andere muziekverenigingen was ook deze fanfare gebonden aan een bepaalde politieke beweging, nl. de christendemocratische Daensistische partij en nadien de flamingante Frontpartij. Eigenlijk maakte ze deel uit van een ganse organisatie (zuil) met een bakkerij, een spaarbank, een pensioenkas, een ziekenfonds (*Helpt elkander*), een krant (*De Werkman*), een bakkerij, een lokaal/café (Volksverheffing), ... Hierin nam de fanfare een bijzondere plaats in omdat ze bij optochten de aandacht van de bewoners trok en direct voor een feestelijke toets zorgde. Het was ook een manier om het gewone volk cultureel te verheffen door de leden van de fanfare kennis te laten maken met de muziekcultuur.

6. Archief Willy Verlonje.

7. *De Werkman*, 15/5/1921, juli 1924, - *De Volksstem*, 23/7/1934.

August Schollaert met vrouw en zoon, eind jaren 1930
Het Pierement, okt. 2000, KVD

8. Deze studeerde aan het Sint-Maarten-instituut: in 1938/39 in het 2de leerjaar, klas A, b 80 %. In 1941/42 : 5de leerjaar A 70 % en eerste in de lichaams oefeningen.

9. Zie verder: laatste paragraaf.

10. W.E.F. Verlonje. *Het orgel "De Zwarte Kat" - Liber Amicorum prof. Jozef Van Haver*, p. 591-604. Brussel, 1991.

11. Zie website: <http://www.hooghuys.com/dutch/deorgels/kermisorgels.htm>

12. Zie S. Godfroid. *De familie Hooghuys uit Geraardsbergen en de draaiorgelbouw in Vlaanderen. - Oost-Vlaamse Zanten*, 1983, nr. 1, p. 3 - 36.

13. Collectie Steven Keymeulen

14. *Het Pierement*, 2000/4, p. 177-179.

15. Jos Ghysens, *Het Aalsterse volksleven 4. Een musicerende stad, 1860 - 1980*, p. 40. Jos Ghysens, *Herbergen en verenigingen. Aalst 1880 - 1900*, p. 172.

August Schollaert begin jaren '50.
Tom Meijer. Dansorgels op 78-toerenplaten. (De Weergever, 2007)

Oorspronkelijk was de naam van de fanfare *Het IJzeren Hand*. Ze werd opgericht in het voorjaar van 1896. Op 14 juni 1896 was hun eerste optreden op 'Het Festival Van Zottegem' en eind september werd de vlag en hun lokaal ingehuldigd. Eind 1897 werd de kring hervormd tot nieuwe stichting *Tot Heil Des Volks*.

Optreden ter gelegenheid van 25-jarig jubelfeest van het christelijk ziekenfonds.
De Werkman, 12 mei 1921
 (Digitaal krantenarchief Aalst)

Bij het vertrek van priester Daens naar Brussel in 1898 schreef zijn broer Pieter: "Nadat 't Muziek *Tot Heil des Volks* twee stukken had gespeeld, waarlijk tot elks bewondering, is Priester Daens den Directeur en zijn Mannen komen bedanken".¹⁶ Vanaf 1910 richtte de vereniging leergangen in voor de jeugd om zich te bekwamen in de muziekkunst. Deze gingen door in het lokaal de Groene Poort in de Sint Jorisstraat, dit elke zondagvoormiddag en vrijdagavond.¹⁷ Op 15 september 1911 verhuisden de leden naar het nieuw lokaal der Daensisten in de Lange Zoutstraat 34. Bij de opening van het *Vlaams Huis* vestigden zij zich in de Molenstraat. Voorzitters waren M. Rogghé, K.L. Vanopdenbosch en J. De Brabanter. De fanfare *Tot Heil Des Volks* had zijn locatie bij Leon Bogaert, *In de Drij Wegen*, Sint Jorisstraat 11. Vooral in de jaren '20 was de fanfare heel actief op tal van Vlaamse manifestaties. Zo traden ze in 1926 op tijdens de IJzerbedevaart en in 1928 gaven ze in Blankenberge een concert voor Fronters.¹⁸ De fanfare vierde in 1922 haar 26-jarig bestaan. Onder leiding van August Schollaert behaalde de fanfare verschillende eerste prijzen.¹⁹

- 16. Pieter Daens, *Priester Daens*, p. 149. Aalst, 1909.
- 17. *De Werkman*, 4/11/1910, p. 4.
- 18. *De Werkman*, 29 aug. 1926, p. 2 en 12 aug. 1928, p.2.
- 19. *De Volksstem* 9 nov. 1920 p.3, *De Werkman* 23 juni 1921 p.3, *Recht en Vrijheid* 5 juli 1925 p.3, *Het Recht* 29 aug. 1926 p. 2, *De Werkman* 12 aug. 1928 p. 2, *De Koornbloem* 10 juli 1932 p. 3, ... Via Digitaal krantenarchief Stad Aalst.

Foto fanfare 'Tot Heil Des Volks' uit 1922/23, met daarop dirigent August Schollaert.
 Dirigent August Schollaert: rechts 1ste rij, staande. Links van hem Victor Bocqué, .
 Nog een andere flamingante Daensist, Leopold Van Opendenbosch: in het midden op de 4de rij.
Het Pierement, okt. 2000, KVD
 (Digitaal krantenarchief Aalst)

Groepsfoto van de jubileumviering in 1932 (35-jarig bestaan) van de fanfare 'Tot Heil des Volks':
August Schollaert staat centraal,
op de 2de rij in het midden.
De Voorpost, 6/10/1978
(Digitaal Krantenarchief Aalst)

Carrière als noteur, arrangeur

Dat August Schollaert als leider van de fanfare later carrière maakte als maker van arrangementen voor orgelmuziek is zeker ook te danken aan de kennis die hij van zijn vader en van het harmonie- en fanfareleiderschap heeft opgedaan.

In de jaren 1920 genoot August Schollaert bekendheid als noteur van beroemde ouvertures, potpourris, oude walsen, marsen en andere moderne dansmuziek.²⁰

In 1922 nam hij ontslag uit het leger en begon hij met het noteren van boeken voor dans- en kermisorgels.

Hij was **arrangeur** van orgelmuziek en zorgde ervoor dat muziek werd omgezet zodat de mechanische muziekgorgels de moderne hits van toen konden afspelen. Een arrangeur is een persoon die een bestaand stuk muziek of compositie bewerkt voor een andere bezetting, een bepaalde stijl of een bepaalde gelegenheid. In ons geval is dit een muziekstuk bewerkt voor orgels. Om een arrangement te kunnen maken heeft de arrangeur kennis van harmonieleer, instrumentatie en orkestratie nodig. De noten en melodieën van een bestaande partituur worden overgenomen.

August Schollaert werkte doorgaans met piano- en orkestpartituren, waaraan hij zich nauwkeurig hield. Het noteren ging vrij snel, waardoor hij in de loop der jaren een enorme productie heeft kunnen maken. Zijn arrangementen waren altijd correct en verzorgd, maar zelden gewaagd. Naast vrijwel alle tophits uit de jaren dertig, veertig en vijftig arrangeerde hij vele marsen, concertwalsen en semiklassieke stukken, waaronder ouvertures en operette-selecties, meestal uit het Duitse en Franse repertoire.

Eigen composities van Schollaert zijn mij niet bekend. Schollaert maakte na de oorlog arrangementen voor de vele 78 toerenplaten met de typische drie-nummer-medleys, op onder andere het Kristall-, Decca- en Omega-label. Daarvoor werden de bestellingen door de platenfirma's zelf geplaatst.

Als **noteur** vervaardigde hij honderden orgelboeken waarin het notenschrift van een compositie werd omgezet in een voor het muziekgorgel geschikt arrangement in een ponscode in karton of dik papier. Hij vertaalde het notenschrift van een compositie in een voor het orgel geschikt arrangement in een ponscode. Hierbij rekening houdend met de beperkingen en mogelijkheden van het instrument. Een noteur moest niet

Blad muzieknotatie.

Afbeelding van een orgelboek waarop de verschillende registers geponst zijn aan de hand van het gamma van het desbetreffende orgel.
Collectie Steven Keymeulen

²⁰ Jos Ghysens, *Het Aalsterse volksleven 4. Een musicerende stad, 1860 – 1980*, p. 394.

alleen rekening houden met het soort orgel (dans-, straat-, kermis-, orkestorgel) maar ook met de verschillen tussen de merken en modellen.²¹

Met een kapmachine werden de gaatjes manueel en stuk voor stuk in het karton geponst. Het kartonnen zigzag gevouwen en gelijmd draaiboek werd dan op maat gesneden. Vervolgens moet dit geperforeerd worden met een speciale ponsmachine, overeenkomstig de notaties op het bruine papier. Uiteraard moest muziek omgezet worden in sequenties van gaatjes in kartonnen boeken alvorens het op een orgel kon worden gespeeld. Aangezien elk orgel specifieke instrumenten had en dus ook de plaats waar de gaatjes moesten gemaakt worden in het boek varieerden van orgel tot orgel, was dit geen simpele zaak.²²

Daar kwam dan nog bij dat de geliefde muziekstijl voortdurend veranderde. Noteurs waren echter niet de enigen die mee moesten met de mode. Ook de orgels zelf ondergingen een grote evolutie.

Het publiek wou de nieuwe en modernste liedjes horen. Tot voor de Eerste Wereldoorlog waren het vooral de wals, polka, mazurka en scottisch. Na de oorlog kwam de muziek met de soldaten mee vanuit Amerika en Engeland, het waren one step, two step, foxtrot, charleston en de tango. Na de Tweede Wereldoorlog kwamen de ritmische dansen uit Zuid- en Midden-Amerika: rumba, conga, mambo, samba.

Toen in België in de jaren '20 de jazz opkwam, was het nodig om ook hierin mee te evolueren. Mortier heeft toen de 'jazz flute' uitgevonden. Het Mortierorgel De Zwarte Kat zou zo'n jazzfluit hebben gehad, maar deze werd er uit verwijderd en in een ander orgel geplaatst, wat heel erg spijtig is voor de klank en de originaliteit... In elk geval was het nodig dat de noteur diende op de hoogte te zijn van de modernisatie in muziek en technologie van de orgels.

Noteurs hadden de keuze uit verschillende soloregisters, zoals de harmonische fluit, piston, xylofoon, klarinet, bariton, trompet, bombardon... Andere instrumenten, de 'strijkers', zoals viool en contrabas, werden gewoonlijk in akkoorden genoteerd en waren natuurlijk bij uitstek de registers voor het volle werk. Vanaf 1906 voegde Guillaume Bax enkele nieuwe registers toe : carillon, viool-celeste, flute 8' en de baxophone, wat zijn eigen uitvinding was.

In die beginjaren van de dansorgels deed de 'vox humana' of menselijke stem dienst als solostem. Orgelbouwers als Gavioli, Gasparini, Limonaire en zelfs de Belgische orgelbouwer Mortier gebruikten dit instrument zeer vaak in hun eerste grote orgels. Dit register maakte gebruik van een vibrato, een snel op en neer gaan van de toonhoogte. Toen in de jaren twintig de *vox humana* als te ouderwets werd afgedaan, zocht Guillaume Bax, in dienst van Mortier, naar een nieuw geluid. Het meest kenmerkende register in Belgische draaiorgels is de jazz-flûte. Niet alleen kreeg het in de nieuwe orgels een prominente plaats vooraan het pijpwerk, maar ook werd het in de meeste oudere orgels ingebouwd om mee te gaan met de modernste vernieuwing. De jazz-flûte bleek voor de Belgische noteurs een makkelijk hanteerbaar register waarmee ze de melodie duidelijk naar voren konden laten komen.²³

Rond 1930 deed Bax alweer een nieuwe uitvinding, de vibraton. Deze klonk een octaaf lager dan de jazz-flûte en combineerde zeer goed met dit register. De sound van jazzmuziek kon nu nagebootst worden. Met deze combinatie kon men zeer goed de zwoele saxofoon uit de jaren dertig imiteren. Door het succes van zowel jazz-flûte als vibraton werden vele orgels van voor 1925 omgebouwd. Hierdoor zijn een heel deel van de oorspronkelijke instrumenten van deze orgels, zoals de carillon en de *flûte harmonique*, verloren gegaan.

21. Tom Meijer, e.a. *The De Mortierstory*. Uitgave van Kring DraaiorgelVrienden (KDV), 2019.

22. Stéphane Godefroid. *De familie Hooghuys uit Geraardsbergen en de draaiorgelbouw in Vlaanderen*. - *Oost-Vlaamse Zanten*, 1983, nr. 1, p. 3 -36.

Partituur en omzetting in orgelboek met ponsgaatjes. Bladmuzieknotatie.

Afbeelding van hoe de noteur te werk ging voor het opzetten van bestaande partituren via een noteertrommel naar een orgelboek met ponsgaatjes.

August Schollaert noteerde zonder trommel en ging meteen aan de slag op papier.

Collectie Tom Meijer

Aug. Schollaert

Noteur der boeken voor Decca en Omegaplatten

**Nestor de Tièrestraat 6
Aalst (België)**

Zeer verzorgde notage van alle beroemde Overture's, Potpourri's, oude walsen, marsen en andere
MODERNE DANSMUZIEK

Visitekaartje-advertentie van August Schollaert

als noteur van orgelboeken voor Decca en Omegaplatten.

Het Pierement, 1957. KVD

23. Tom Meijer, e.a. *The De Mortierstory*. Uitgave van Kring DraaiorgelVrienden (KDV), 2019.

In 1935 werd de accordeon gepresenteerd en dit werd een echte rage waardoor het ook overal in de orgels werd ingebouwd. Na de Tweede Wereldoorlog kwam de saxofoon en het drumstel er bij als instrument. Dit alles aangevuld met woodblocks, castagnettes,... De dansorgels konden daardoor hele orkesten naspelen. Rond de eeuwwisseling waren ze voorzien van beelden, die met de armen de maat slaan op een bel en waarvan de hoofden kunnen draaien. Vanaf de jaren '50 was het Decap dat uitpakte met robots die orkesten bespelen.

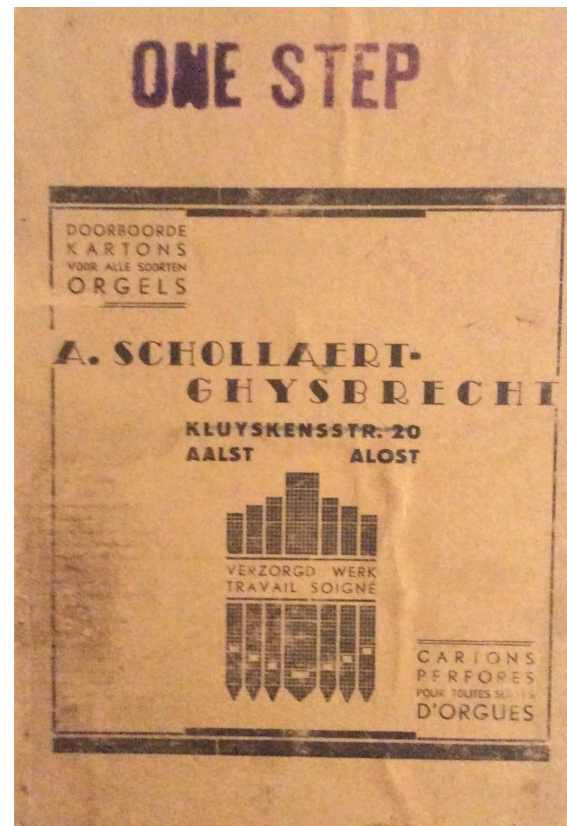
Een hele evolutie van techniek en instrumenten in orgels die door de noteur in kwestie diende vertaald en geprogrammeerd te worden. Bij aanvang beschikt de noteur over een gamma van het orgel waarvoor het boek bestemd is. Dit is een papieren strook waarop alle mogelijkheden van het betreffende orgel staan opgetekend. Het is de volgorde van de functies van de toetsen in het klavier. Het gamma waar de instrumenten staan vermeld is niet altijd gelijk, het kan verschillen van orgel tot merk. Dit hangt helemaal af van het orgel waarvoor het boek is gemaakt. Op het ene boek zitten bassen en begeleiding boven, zang en tegenzang daaronder en slagwerk op het einde. Maar het kan ook omgekeerd zijn, of helemaal verschillend. Het gebeurde zelfs dat bij een Mortier 84-toets orgel, de instrumenten op het boek op verschillende plaatsen stonden. Dit om het niet mogelijk te maken dat boeken onderling werden uitgewisseld. Voor Mortier noteerde Schollaert voor alle gamma's. Mortier had vele indelingen, ze maakten orgels van 56- tot 123-toetsen. Maar ook binnen die groepen verschilden de gamma's. Zo zijn er minstens 3 verschillende gamma's voor 84-toets orgels. Ook 97- en 101-toets orgels hadden verschillende indelingen. Het was dus noodzakelijk dat een noteur een gamma kaartjes had waarop bij elke toets staat wat de functie is. Er zijn honderden verschillende gamma's. Schollaert zal zeker ook een grote doos met gamma's hebben gehad.

De gammastrook werd bovenaan op de noteertrommel bevestigd. Aan de rechterkant van de noteertrommel is een koperen tempoband gespannen, waarop diverse dansritmes staan aangegeven, zoals tango, wals, mars,... Deze ritmes zijn de basis van de compositie. Het eigenlijke noteren gebeurde op een rol bruin 'inpakpapier' dat rond de trommel was gespannen. August Schollaert zou dit rechtstreeks gedaan hebben. Schollaert noteerde nooit op 'type', maar schreef de noten met potloodstrepen direct op karton. De plaats van de instrumenten, de bassen, de zang, tegenzang, instrumenten werden op bepaalde maat gezet. Elke noot van een partituur, elk stuk slagwerk, elke klank werd dan vertaald in gaatjes op het bruine papier. De grootte van het gaatje bepaalde de duur van de toon. Dit finaal blad met muziek erop legde men dan over het kartonnen boek om af te tekenen waar de ponsgaatjes moeten komen. Als er al herhalingen in de arrangementen voorkwamen, werden deze meestal overgetekend door het uitgekapte deel op het blanco karton te leggen.

In Nederland werd dezelfde werkwijze toegepast door Gerard Razenberg en het is opvallend dat de stijl van beide noteurs grote overeenkomsten vertoont. Mogelijk heeft Razenberg in zijn begintijd veel naar de arrangementen van Schollaert gekeken.

Boeksteller

Een boeksteller kocht meestal dik blanco karton in. Schollaert kocht dit in grote hoeveelheden aan bij de firma 'Corona' van Charles van der Mueren in Antwerpen. Charles werkte aanvankelijk bij Mortier maar startte zijn eigen zaak. Dit aangekocht

Voorblad muziekboek August Schollaert
Collectie Steven Keymeulen

papier moest worden gesneden, gevouwen en door een rol geperst zodat ze een mooie plooi vorm kregen langs één zijde. Het resultaat was een stuk karton met plooi in. Deze aparte stukken werden in een machine geperst en langs een zijde gelijmd. Nu diende het geheel nog eens op maat gesneden te worden zodat het boek klaar was voor het noteerwerk.

Op de voorzijde van zijn boeken is steeds zijn naam en adres vermeld, samen met de tekst *“vervaardiging van de doorboorde kartons voor alle soorten orgels, verzorgd werk”*. Aan de binnenzijde van de kaft vermeldde hij altijd de titel en de componist van het muziekstuk en meestal ook het aantal toetsen en de naam van de eigenaar van het orgel of het orgel waarvoor het boek bestemd was. Dit geeft ons nu nog vaak interessante informatie. Een takszegel en een stempel van de maker maakte het geheel af. Op de boeketiketten vermeldde hij sinds zijn huwelijk ook de achternaam van zijn vrouw: Schollaert- Ghysbrecht. De reden waarom hij dit deed is niet duidelijk, mogelijks omdat zij het kapwerk deed.

Het aanbrenge van de pongaten in een karton wordt ook wel kappen genoemd. De notatie diende gekapt te worden tot een draaiboek. Het kartonnen zigzag gevouwen en gelijmd boek is nu op maat gesneden. Vervolgens moest dit geperforeerd worden met een speciale ponsmachine, overeenkomstig de notaties op het bruine papier. De kapmachine van Schollaert was van het merk Bossmann uit Antwerpen. Dit was de meest kwalitatieve kapmachine die verkrijgbaar was.

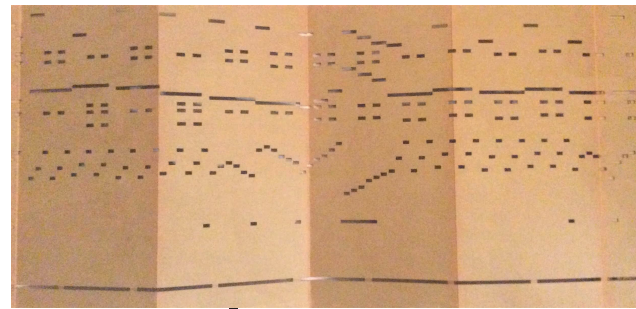
De noteur heeft een hele set met beitels die bepalen hoe groot de pongaatjes worden gekapt. Met een kapmachine worden de gaatjes manueel en stuk voor stuk in het karton geponst. Dit was een werk dat meestal door een vrouw werd uitgevoerd. Het lijkt wel op stikken op een machine. Het kappen, het maken van de gaatjes, vraagt uiterste precisie. Uiteindelijk sturen de gaatjes in het boek ventielen aan die instrumenten in beweging zetten. Een afwijking van één millimeter kan reeds een wanklank veroorzaken. Hoe meer toetsen het orgel had, hoe groter het boek was en hoe meer instrumenten konden aangesproken worden. Eens het kapwerk klaar was, kreeg het boek een shellac-lak om het boek slijtvast te maken bij het veelvuldig afspelen.

Het aantal door August Schollaert geleverde boeken – die voornamelijk werden uitgekapt door zijn vrouw Aline en zijn zoon Herman – moet buitengewoon groot zijn geweest. De boeken van Schollaert waren van topkwaliteit, zeg maar wereldklasse! Merkwaardig dus dat zijn naam nu in Aalst nauwelijks nog een belletje doet rinkelen...

Contacten

August Schollaert speelde een belangrijke rol: hij heeft muziek aan de man gebracht bij meerdere orgelbouwers en verhuurders van orgels, maar ook aan cafés en danszalen met orgels heeft hij veel muziek geleverd.

Hij was één der weinige uitvoerders in het vak die dit werk op zelfstandige basis uitvoerde. Hierdoor was hij niet gebonden aan een bepaalde orgelbouwer. Dit is ook de reden waarom hij zowel met Mortier, als Hooghuys en Decap heeft samengewerkt. Hij maakte heel veel 84-toets-boeken voor Mortierorgels en voor de 70-toets Hooghuys kermisorgels. Ook voor Gavioli, Limonaire en Vander Beken, heeft hij gewerkt. Bij meerdere orgels is nog muziek van hem aanwezig, maar lijsten of een overzicht bestaan nog niet.

Blad gekapte muzieknotatie.

Afbeelding uit een orgelboek van August Schollaert. Daarop steeds vermeld zijn stempel, de verschillende registers, een zegel voor de tax, de titel van het nummer, het type orgel met aantal toetsen en de stijl van muziek - in dit geval een polka.

Collectie Steven Keymeulen

Het is bizar dat van de kilometers en grote aantallen boeken die hij gemaakt heeft er maar weinig terug te vinden zijn. Er zijn contacten bekend met heel wat orgelbouwers in binnen- en buitenland. Bij Decap bijvoorbeeld kwam Schollaert tot op heden nooit ter sprake. Maar August Schollaert heeft tijdens en na de oorlog ook bij Frans Decap arrangementen en boeken gemaakt voor hun orgel. Dit gebeurde op hun 121-toets orgel met de naam Astrid. Ze hadden van het type twee orgels waarvan één nog bestaat en in een collectie in Parijs zit.²⁴ Ook in Engeland en Nederland zijn er nog orgels die spelen op muziekboeken van Schollaert: de Decap 121-toets Monty, de Decap 92-toets Magistra, een uniek kermisorgel.²⁵

Orgels in België op muziek van August Schollaert²⁶

Het 100-toets Hooghuyds dansorgel²⁷ met productienummer LH605 werd gebouwd rond 1910 in Geraardsbergen. Origineel was het een 85-toets orgel gebouwd voor danszaal *The Sunflower* in Oostende. Het was meer dan 5m breed en 4m hoog. Er zijn enkele oude muziekboeken bewaard van Edgard Hooghuyts en van August Schollaert: *Tango Del Mamita*, *Old Scottisch Souvenir*, en een zeldzaam arrangement van *Ave Maria* van Bach.

10" platenhoes Decca Orgel Chat noir.
10"78 toerenplaat.
Collectie Steven Keymeulen

Het 72-toets Hooghuydsorgel²⁸ is een dansorgel gebouwd door Louis Hooghuyts, de vader van Charles. Het was in bezit van Albert Becquart en werd terug gekocht door Victor Hooghuyts. De muziekstijlen gaande van polka's, mazurka's, walsen,... Naast de arrangementen en boeken van de bouwer zelf speelt het orgel ook boeken van Filip Neiryneck, Arthur Prinsen en natuurlijk August Schollaert uit Aalst.

Nog een 70-toets orgel werd in Geraardsbergen gemaakt rond 1923. Het is een der meest bekende orgels van deze familie en werd gebouwd voor Albert Becquart, of mogelijks zelfs diens vader. De familie Becquart was een kermisfamilie met enkele carrousels. Ze hadden een echte passie voor de orgels op hun molens. Ze toerden in Luxemburg, Frankrijk en België. Ook al was het orgel niet meer in originele staat, van dit orgel zijn heel wat opnames gemaakt op het Belgische label Decca. Bijna elk lied is een arrangement van August Schollaert!

24. Info van Sammy Decap en diens vader, Frans.

25. Info van Joop Pastoor, Simon Loopstra, Marcel Troost, Peter Mackett.

26. Dank zij het werk van Björn Isebaert, die veel onderzoek over Hooghuyts heeft gedaan, kunnen we van enkele orgels de muziekarrangementen en boeken toeschrijven aan August Schollaert. Van Mortier zou het wel kunnen dat bijna elk orgel op een boek van Schollaert speelt. <http://www.hooghuyts.com/dutch/index.htm>

27. Zoals veel orgels heeft het meerdere eigenaars gekend tot het uiteindelijk begin jaren '50 in een loods werd teruggevonden en opgekocht door Romain-Charles Hooghuyts. Het orgel draagt ondertussen de naam Condor en was in goede conditie maar had wel wat onderhoud nodig, zo werd het aangepast naar 100-toets. Uiteindelijk is het orgel eind jaren '70 tijdelijk terecht gekomen bij Daniel Dageraad die een orgelmuseum had. Daar werd besloten om het finaal een bestemming te geven in het Boudewijnpark in Brugge.

28. De façade van het orgel werd aangepast met onderdelen van andere orgelbouwers zoals Bursens. De muziek die speelt is een repertoire van arrangementen van de hand van Charles, Edgard, Romain-Charles en Marc Hooghuyts.

Een kleine lijst van nummers die Schollaert voor Becquart heeft gedaan: *Blaze Away* – *Aimer Toujours* – *Colonel Bogey* – *The Beautiful Galathea* – *Fontaine Lumineuse* – *A l'attaque* – *Tansende Kunstler* – *King Cotton* – *Prater Violet* – *Wiener Faschingkinder* – ... En vele potpourri's: *Vieux Bruxelles* – *En traineau Entree des gladiateurs* - *Blue Devils Overture to "Die Fledermaus"*.

De muziek werd later op CD gezet. Deze arrangementen zijn van August Schollaert: *Prinz Eitel Friedrich*, *Myosotis Espana*, *Le beau Danube bleu*.

Twee van Schollaert's vroegste notaties uit het begin van de jaren dertig zijn: *C'est toujours l'amour* en *En effeuillant des coquelicots*.

Carnavalsmuziek

De generatie carnavalsliedjes die we vandaag de dag kennen hebben al lang geen link meer met orgelklanken of oude composities van tijdens de eeuwwisseling. Maar bij het beluisteren van orgelopnames is me duidelijk geworden dat deze (en ook de latere carnavalsmuziek op single) hun oorsprong hadden in tal van oude composities walsen en marsen. Van deze toenmalige hits werden arrangementen voor orgel gemaakt en gekapt tot unieke orgelboeken. Het opnemen van arrangementen op fysieke media was nog niet mogelijk in die tijd. De techniek om platen te persen, het opnemen en reproduceren op groot aantal dateert van na de Tweede Wereldoorlog. Van de arrangementen van August Schollaert zijn heel wat instrumentele opnames verschenen op 10" 78 toeren plaat.

Sommige carnavalisten uit Aalst kennen het misschien als carnavalhit *Raldegeda* van Jean-Paul De Boitselier, dat in 1968 op 7" single verscheen. Oorspronkelijk is het nummer een mars van de Fransman Louis Frémaux met de naam '*Défilé Des Nations*'. Het nummer werd door August Schollaert in de jaren '50 als arrangement voor orgel gemaakt en is nog steeds een grote klassieker in het repertoire van de Aalsterse carnavalsmuziek. Het nummer was een klassieker op het orgel van *De Zwarte Kat* en verscheen ook op single en op de compilatie-LP van het orgel.

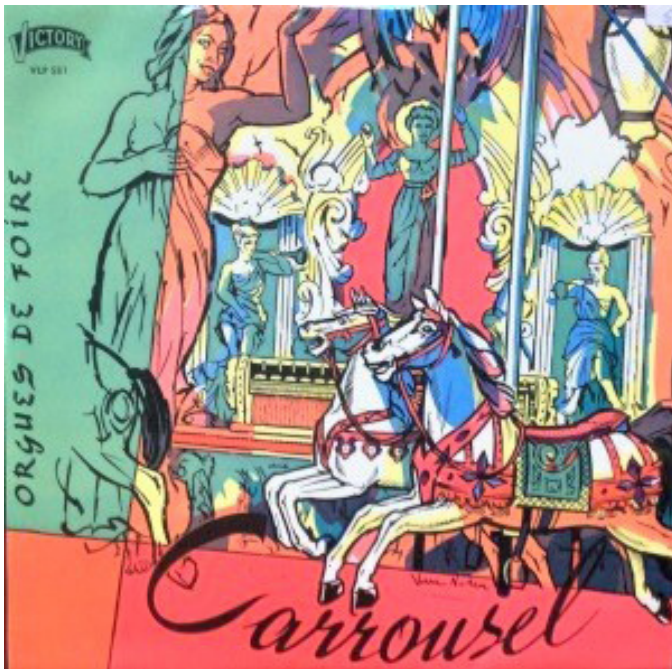
Latere opnames op plaat²⁹

Schollaert maakte arrangementen voor de vele 78 toeren platen met de typische drie-nummer-medleys, op onder andere het label: Kristall, Decca, Omega, Imperial,... Daarvoor werden de bestellingen door de platenfirma's zelf geplaatst. Daarnaast verschenen een aantal 45- toeren singles met standaardnummers, die later ook op LP werden uitgebracht.

Er zijn naast zijn arrangementen voor vele Mortierorgels ook verschillende opnamen van het 84-toets Mortier orchestrion *De Zwarte Kat* in Aalst, met naast populaire tophits en marsen ook concertstukken als *Gold und Silber*, de Keizerswals en de prachtig genoteerde *Valse Nuptiale*. Twee van Schollaert's vroegste notaties uit het begin van de jaren dertig zijn: *C'est toujours l'amour* en *En effeuillant des coquelicots*. Eén van zijn favoriete orgels was de 70-toets Hooghuys van Albert Becquart.

Volgens Herman Schollaert kon zijn vader hier uren naar luisteren. Toen van dit orgel opnamen werden gemaakt bij Decca in Brussel, werd het orgel in stukken naar boven gebracht in de studio en werd het gehele repertoire vastgelegd. Een deel hiervan werd op 78 toeren platen uitgebracht, waaronder enkele drie-nummer-medleys. Dit zijn echter fragmenten van langere potpourri's die Schollaert zelf samenstelde. Dit blijkt uit een aantal boeken die nog bij het orgel van Becquart, alsook bij de Hooghuysorgels van Rorive aanwezig zijn.

²⁹. Reeds in 1966 maakte Alexander Verberne en Karel Beunis een discografie van Belgische dansorgel-opnames op plaat.

Platenhoes muziek draaimolen..
10"78 toerenplaat.
Collectie Steven Keymeulen

De opnames door Decca gemaakt toen het Hooghuysorgel in het bezit was van Albert Becquart, behoren zonder enige twijfel tot de beste die er ooit gemaakt zijn. Voor deze opnames werd het orgel in 1954 naar de Decca/Fonior-studio in Brussel gebracht, waar het grootste gedeelte van het repertoire werd opgenomen dat genoteerd werd door August Schollaert.³⁰

Het mysterie van het orgel van de Zwarte Kat³¹

Zoals in het begin reeds vermeld, was August Schollaert als vaste klant vast en zeker geïnspireerd door het muziekorgel van café *De Zwarte Kat* in de Kerkstraat te Aalst. De Zwarte Kat was een concertorgel, waardoor het minder geschikt was voor marsmuziek. Het was beroemd voor zijn uitgebreide, (licht)klassieke repertoire: ouvertures, selecties uit opera's en operettes.

³⁰ Een lijst van de opgenomen muziekstukken die niet op LP werden uitgebracht, is nog in het bezit van Jan L.M. van Dinteren te Geleen, Nederland. De brief werd opgemaakt in Aalst op 3 december 1957. Kort nadien in februari 1958 kwam August Schollaert te overlijden. Verdere orgelopnames op plaat werden gestopt.

³¹ W. Verlonje. *Het orgel "De Zwarte Kat" – Liber amicorum prof. Dr. Jozef van Haver*. p. 591-601. Brussel, 1991. Archief W. Verlonje in archief *MechaMusica*, Tisselt-Willebroek.

**Recente foto van het mechanisch orgel
'De Zwarte Kat' in Japan.**
Chouja fishing

Het 84 toetsen boekenorgel werd ca. 1920 gebouwd door de firma Mortier uit Antwerpen en bevat: 8 registers, 4 op zang (viool, piano, grote viool, fluit harmonisch, bourdon), 3 op tegenzang (celesta, fluit, cello), 12 bassen, 12 accompagnementen, 170 pijpen, slagwerk : kleine trom, grote trom, bekken, triangel.

32. Jos Ghysens, *Herbergen en verenigingen. Aalst 1880 – 1900*, p. 27-28.

Het orgel met een diepte van ongeveer 130 cm is een van de eerste types met aan de achterzijde het grote aandrijf wiel van diameter 65 cm, dat nog een 20-tal cm voorbij de linker zijwand komt. De mechaniek voor het “boekopleggen” is rechts aangebracht.

Deze zijkant is afgesloten met twee naar buiten openslaande deuren. Het orgel wordt elektrisch aangedreven en heeft geen muntinworp inrichting. Twee pilasters met een breedte van 30 cm verdelen het front van ongeveer 300 cm hoogte en breedte 260 cm. Daarnaast heeft het orgel twee zijgedeelten met een hoogte van 250 cm en breedte 50 cm. In het bovengedeelte zijn opengewerkte rank- en bloemmotieven zichtbaar, waarachter een donkerrood weefsel is aangebracht.

Het middengedeelte is 3 meter hoog en heeft een breedte van 1 meter. Het onderste gedeelte met hoogte van ongeveer 1 m heeft een uitsprong met booglijvig profiel en breedte van ongeveer 55 cm. Het bovenste middengedeelte heeft een poortvormige nis waar een naakt vrouwenfiguurtje staat. De hoogte van het beeld is ongeveer 75 cm en staat geplaatst op een mooi gebeeldhouwde eiken voet met hoogte 25 cm.

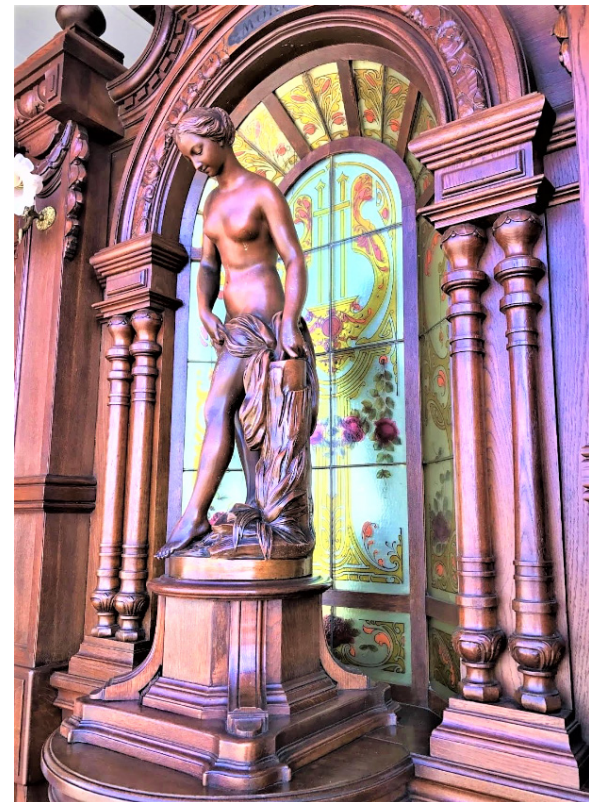
De nis heeft achter- en zijwanden in ‘glas-in-koper’-uitvoering. Deze zijn voorzien van talrijke motieven. De houten wand achter het middengedeelte is met een soort ‘zilverpapier’ bekleed. Het pleisteren beeldje werd verhard door een procédé genaamd “bierbadprocédé” en zou geïnspireerd zijn op beeldhouwwerk van E.-M. Falconet.

De frontverlichting op de pilasters wordt gevormd door dubbele takjes, die eindigen op mat glazen rozen met witte lampjes in het midden.

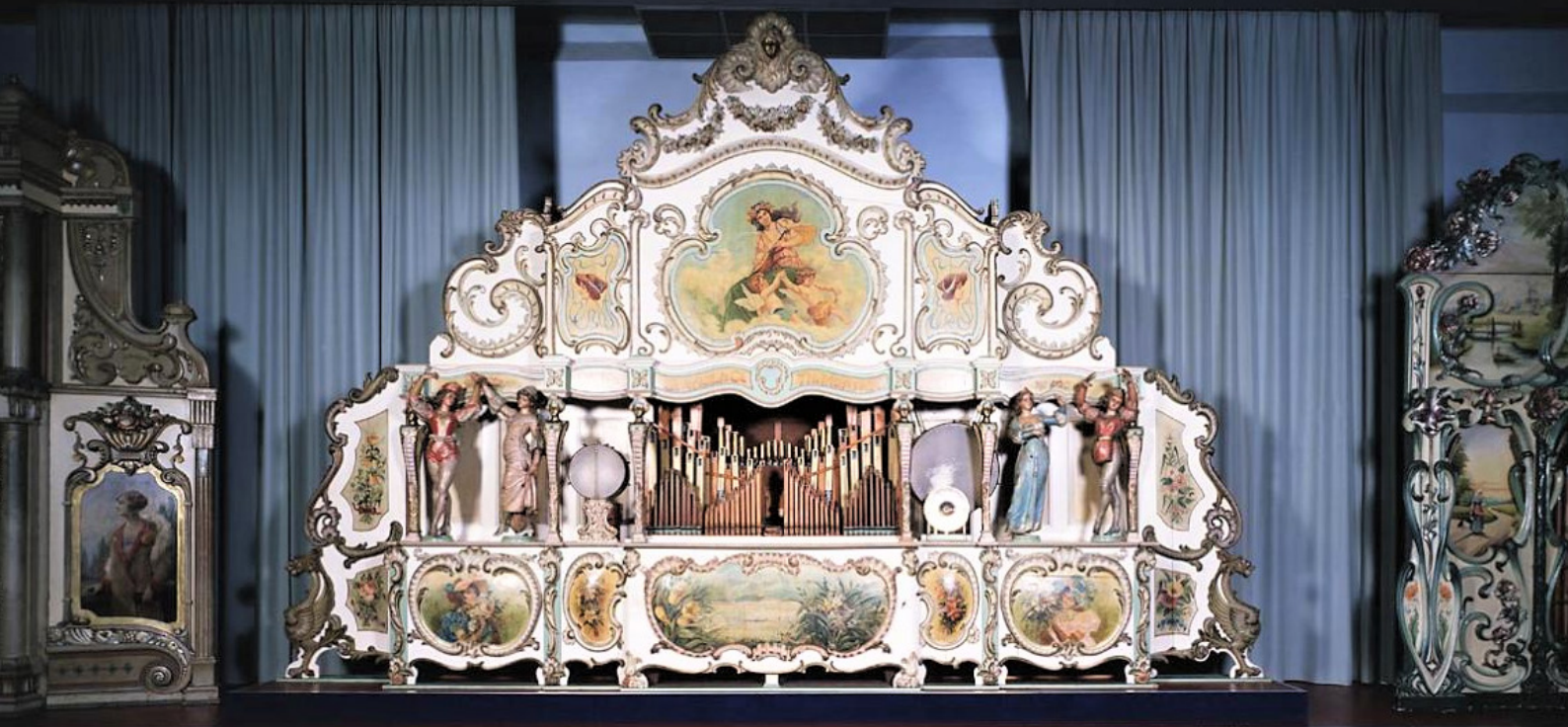
Het mechanisch Mortierorgel of 84 toetsenorgel was een pareltje en deed er dienst van 1928 tot 1975. Daarna kwam het terecht in het orgelmuseum in Koksijde, dat later verhuisde naar Brugge. In 1989 werd de ganse collectie verkocht aan een orgelmuseum in Matsushima in het Noord-Oosten van Japan. Maar het Mortierorgel uit De Zwarte Kat kwam nooit aan in Japan... Naar verluidt zou de container waarin het orgel zat verloren zijn gegaan. Het orgel zou in Japan achter in een café gevonden zijn, het speelde nog maar was in slechte staat... Ondertussen is gebleken dat het op een veiling verkocht is en nu speelt in een vissershôtel in het noorden van Japan.

De Aalster Gavioli ³²

Een ander pareltje is het dansorgel “De Aalster Gavioli” in 1900 gemaakt door L. Gavioli in Rue de Bercy, Parijs. Het heeft een rijke neo-rococo façade met 4 niet bewegende beelden. Het heeft een heel hoge kap, extra zijkanten en nog eens zijluifels. Het werd geleverd aan de Brusselse orgelverhuurder Felix Fondu die het bij Mortier kocht. Het heeft lange tijd dienst gedaan in een café-dansant te Aalst. Het orgel werd door Aalstenaar Petrus Van Roy sinds 1914 bewaard in zijn woning in de Meuleschettestraat 12 waarna het in 1957 verkocht werd aan een Nederlander.

Detailfoto van het centrale beeld op het mechanisch orgel 'Mortier De Zwarte Kat' in Japan. Archief van Willy Verlonje

Afbeelding van het imposante orgel de Aalster Gavioli, vervaardigd in 1900.

Dit is een Frans dansorgel met boekstelsysteem uit 1905. Rijke neo-rococo façade met 4 niet bewegende beelden. Het speelt nog perfect en wordt onderhouden door museum *de Speelklok* in Utrecht. Het heeft lange tijd dienst gedaan in een café-dansant te Aalst. Origineel 65-toets Gavioli met serienummer 8854. Afmetingen: 120x600x450 cm. Alberic Godderis (*Nationaal Museum van Speelklok tot Pierement*)

Het dansorgel behoort nu tot de collectie van Het Nationaal Museum *Van Speelklok tot Pierement* in Utrecht. Het is het oudste boekorgel in hun collectie.

Slotakkoord

Hopelijk kunnen deze pareltjes Aalsters cultureel erfgoed³³ op een of andere visuele manier een verdiende plaats krijgt in een museumzaal. Bijv. in combinatie met een evocatie van de rijke traditie van danszalen met legendarische weerklank: zaal *Gillade* en het *Amerikaantje* in de Hoogstraat, de *Rink* in de Ridderstraat, het caféchantant *De Vier Winden* op de hoek van de Korte Zoutstraat-Keizerlijk Plein.³⁴ Samen met klankfragmenten kan zo het uitgangleven uit de eerste helft van de 20ste eeuw een beetje tot leven gebracht worden. Eigenlijk zou het mooi aansluiten bij de zaaltjes over “Aalst carnaval” in het museum *’t Gasthuis*.

Discografie: <https://www.discogs.com/artist/3707797-August-Schollaert>

33. In Geraardsbergen ging het stadsbestuur reeds in 1987 over tot de aankoop van een Hooghuysdansdraaiorgel. Toen nog voor een prijke van 2.2 miljoen frank... *Geraardsbergs cultuurpatrimonium verrijkt met Hooghuysorgel – Voor Allen*, 6 mei 1988, p. 7.

34. Jos Ghysens, *Het Aalsterse volksleven 4. Een musicerende stad, 1860 – 1980*, p. 321.

Ninove en 29 juni van het jaar 822

Dirk Van de Perre

Het jaar 822, dat is 1200 jaar geleden. ‘Wordt dat te Ninove herdacht?’, kreeg ik onlangs de onverwachte vraag. Even moest ik diep in mijn geheugen afdalen om mij deze datum te herinneren. Het is de datum van de oudste vermelding van Ninove, *Neonifio*, in een geschreven tekst, een oorkonde van keizer Lodewijk de Vrome, die op vraag van de abt van de abdij van Sint-Amand (Elnone, nu Saint-Amand-les-Eaux, Noord-Frankrijk), de goederen bevestigt die de abdij bezit. Onder die goederen: *In pago Brabactinsi, in locis nuncupatis Baceroth, Decla, Neonifio et Securiaco, mansi XLVIII* (In de Brabantgouw, in de plaatsen Baasrode, Dikkele, Ninove en Sirault, 49 mansi).¹ De oorkonde is gedateerd, maar zonder jaartal, wel met het regerings- en indictiejaar en aanduiding van dag en maand: *data III Kal. Julii anno Christo propicio VIII imperii domni Hludovvici piissimi Augusti, Indictione XV. Actum Stratella villa* (Gegeven op 29 juni, met de genade van Christus het VIIIste regeringsjaar van keizer Lodewijk de Vrome, de XVde indictie. Uitgevaardigd te Strée).² De oudste getuige van deze oorkonde is een cartulariumkopie uit de 13de eeuw, bewaard in Rijsel (Archives départementales). Er is geen origineel voorhanden.

822 of 821?

De datering vormt een probleem, omdat er een interne tegenspraak in voorkomt. Het achtste regeringsjaar van Lodewijk loopt van 2 februari 821 tot 1 februari 822. Op basis daarvan moet de oorkonde, gelet op de dag en maand, in 821 gedateerd worden. De 15de indictie (de Griekse indictie) loopt van 1 september 821 tot 30 augustus 822, en dat geeft als datering 822.³ Is er in de kopie een foutje geslopen en staat er bij VIII en streepje te weinig en moet het VIIII zijn? Quasi unaniem kiezen de meeste interpretatoren voor het jaar 822. Dit doet voor het eerst dom Johannes Mabillon in 1677⁴ bij zijn uitgave van de oorkonde, daarin gevolgd door Alphonse Wauters in het eerste deel van zijn standaardwerk *Table chronologique* uit 1866.⁵ Wauters schenkt wel aandacht aan de contradictie in de datering en zet bij het regeringsjaar VIII tussen haakjes VIIII met een vraagteken. Hendrik Vangassen volgt in 1945 eveneens die traditionele datering.⁶ Die is recent in 2016 bevestigd in de wetenschappelijke uitgave van de oorkonde – hoe kan het anders – in de reeks *Monumenta Germaniae Historica. Diplomata Karolinorum*. Daarin brengt Theo Kölzer de kritische uitgave van *Die Urkunden Ludwigs der Frommen*. Ook hij kiest als datum voor 29 juni 822 en hij identificeert *Stratella* (een verkleinwoord van *strata*) met Strée (-lez-Huy). Kölzer beschouwt de oorkonde als betrouwbaar, maar gaat niet in op de dateringscontradictie.⁷

1. Baasrode, deelgemeente van Dendermonde, Dikkele nu Zwalm, Sirault nu Saint-Ghislain in Henegouwen. De Brabantgouw valt samen met het oude bisdom Kamerijk. *Mansus* kan vele betekenissen hebben. Hier een term voor een stuk grond van 12 bunder, voldoende groot om er een hoeve op uit te baten. Vandaar ook vertaald als hovelie.

2. Ik nam de tekst uit de recente kritische uitgave van Theo Kölzer, *Die Urkunden der Karolinger. Zweiter Band. Die Urkunden Ludwigs der Frommen. Erster Teil*, Wiesbaden, 2016, p. 518-521.

3. Kölzer, *Die Urkunden*, p. LXII-LXIV geeft een duidelijk algemeen schema van de overeenstemming van onze jaartallen met de regeringsjaren van Lodewijk (beginnend op 2 febr. 814) en het indictiejaar (wisselend op 1 september).

4. J. Mabillon, *Acta sanctorum ordinis S. Benedicti. Saeculum IV, Pars prima*, Parijs, 1667, p. 66-67.

5. A. Wauters, *Table chronologique des chartes et diplômes concernant l'histoire de la Belgique*, I, Brussel, 1866, p. 171.

6. H. Vangassen, *Twee plaatsnamen te Ninove*, in: *Handelingen van de Kon. Com. voor Toponymie en Dialectologie*, 19, 1945, p. 207.

7. Kölzer, *Die Urkunden*, p. 518, nr. 210.

Hij geeft de tekst weer zoals die voorkomt in het cartularium van Rijsel, met de varianten uit andere kopieën. In alle kopieën staat voor regeringsjaar 8 en voor het indictiejaar 15.

Eén iemand – maar niet de minste – wijkt van die datering af, met name Maurits Gysseling, in zijn gerenommeerd *Toponymisch Woordenboek* van 1960.⁸ Hij dateert daarin alle toponiemen die in de genoemde oorkonde voorkomen, waaronder *Neonifio*, in 821. Hij baseert zich op datzelfde Rijselse cartularium. In zijn *Woordenboek* noteert hij voor Strée-lez-Huy als de oudste attestatie *Strata* in 862. Het toponiem *Stratella* dateert hij in 956 zonder enige verwijzing naar de oorkonde van Lodewijk de Vrome.⁹ Kortom Gysseling ziet in de plaats *Stratella*, waar de oorkonde is uitgevaardigd, geen toponiem dat zich situeert in zijn bestudeerd territorium van België, Nederland, Noord-Frankrijk en West-Duitsland, dus ook geen Strée. Op wat is Gysselings keuze voor de datum 821 gebaseerd en waarom identificeert hij *Stratella* niet met Strée? Een geleerde van zijn niveau, specialist in de lezing en interpretatie van oude oorkonden, gaat dat niet lichtzinnig of zonder reden doen. Wij kunnen hem jammer genoeg daarover geen vragen meer stellen.¹⁰

Luc Van Durme in zijn *Toponymisch Woordenboek* (2017) volgt bij het toponiem Ninove enerzijds Gysseling, wiens tekst hij kopieert, maar geeft anderzijds in een bijkomende fiche 822 aan.¹¹ Uitgaande van de tekst van de oorkonde, zoals ze is overgeleverd, zijn 821 (het regeringsjaar wordt als authentiek beschouwd) en 822 (het getal van de indictie is doorslaggevend) evengoed mogelijk. En dat *Stratella* te identificeren valt met Strée, niet zo ver verwijderd van Aken en gelegen aan de Romeinse heirbaan Bavai-Trier, is plausibel, maar slechts een mogelijke interpretatie, die door Kölzer gemaakt wordt, maar waarmee niet alle interpretatoren het eens zijn.

Herlinkhove en Ninove

Het bezit van de abdij van Sint-Amand te Ninove betreft de gronden waarop zich later Herlinkhove ontwikkeld heeft. Deze gronden lagen binnen het territorium van de moederparochie Ninove.¹² Op dat domein werd een kerkje opgericht, een dochterkerk van Ninove, dat rond 1100 uitgroeide tot een parochie met een eigen tiendengebied.¹³ Het bezit van Sint-Amands betrof, volgens een oorkonde van 899, 22 mansi of ongeveer 330 ha: *in pago Bracbandinsi, in villa nuncupante neonifio, mansa integra 22 cum bunariis 12, cum omnibus servitoribus ibidem aspicientibus sive desuper residentibus seu quicquid ad ipsam villam respicit* (in De Brabantgouw, in de villa genaamd Ninove, 22 volledige mansi van elk 12 bunder, met alle lijfeigenen die erbij horen of daar wonen, en met al wat tot die villa behoort).¹⁴ De naam Herlinkhove (*Herlengova*) wordt voor het eerst vermeld in 1105, in een oorkonde van bisschop Odo van Kamerijk, waarbij het *altare de Herlengova cum omnibus appendiciis* (het altaar van Herlinkhove met al wat erbij hoort) geschonken wordt aan de abdij van Sint-Amand.¹⁵

In 1115 ruilt graaf Boudewijn VII van Vlaanderen met de abt van Sint-Amand, Herlinkhove voor Testerep (thans verdwenen eiland voor de kust van Oostende): *villam Herlengova, quam in liberam possessionem ecclesia S. Amandi antiquitus tenerat* (de villa Herlinkhove, die de abdij van Sint-Amand als een vrij bezit van ouds bezat).¹⁶ Blijkbaar moet nadien de heer Amelric II van Ninove Herlinkhove van de graaf in leen hebben gekregen, want de heren van Ninove zijn tot de Franse revolutie onveranderd ook de heren van Herlinkhove geweest. In 1139 schonk Gerard I van Ninove zijn tienden van Herlinkhove (*quam hereditarie possidebat*; dat hij erfelijk bezat) aan de pas gestichte Ninoofse abdij.¹⁷ In 1167 bevestigt Gerard II de schenking aan de abdij

8. M. Gysseling, *Toponymisch Woordenboek van België, Nederland, Luxemburg, Noord-Frankrijk en West-Duitsland*, Brussel, 1960, p. 743. Ook in latere publicaties waar hij *Neonifio* vermeldt, geeft hij steeds 821 als het jaar van de oudste attestatie.

9. *Ibidem*, p. 941 en 942.

10. Hij overleed in 1997 op 68-jarige leeftijd.

11. Luc Van Durme, *Toponymisch Woordenboek van Oost- en Zeeuws-Vlaanderen*, Elektronische uitgave KATL, 2017, daar Ninove, deelgemeente Ninove, item Ninove.

12. Over Ninove en Herlinkhove, zie Hendrik Vangassen, *Geschiedenis van Ninove II, Ninove*, 1959, p. 11-13, 38-43.

13. De grenzen van de parochie en de heerlijkheid vielen niet samen. Over dit ingewikkelde dossier, H. Van Isterdael en G. Borighem, *Families en personen te Ninove en Herlinkhove (16de eeuw-1802)*, Ninove, 2016, Inleiding met nota over Herlinkhove, p. 3-4 en 10.

14. Vangassen, *Geschiedenis II*, p. 39.

15. Hendrik Vangassen, *Geschiedenis van Ninove I*, Ninove, 1948, p. 64.

16. J.J. De Smet, *Recueil des chroniques de Flandre, II*, Brussel, 1841, p. 752-753.

17. D. Van de Perre, *De oudste bisschoppelijke en grafelijke oorkonden van de abdij van Ninove (1138-1167)*, in: *Analecta praemonstratensia*, 77, 2001, p. 83-85.

van de kerk en de tienden van Herlinkhove (*ecclesia de Herlinckhove cum tota decima*), waardoor de Ninoofse abt het recht kreeg er de pastoor te benoemen.¹⁸ Door de band met de abdij én met de heren van Ninove heeft Herlinkhove van de 12de tot de 18de eeuw met Ninove eeuw steeds een vast geheel gevormd.

De heerlijkheid Herlinkhove werd tijdens de Franse bewind in 1796 afgeschaft. Herlinkhove werd kortstondig een zelfstandige gemeente, die in 1807 werd opgeheven. De dorpskern en de kerk werden bij de gemeente en de parochie Outer gevoegd.¹⁹ Met de fusie van 1976 keerde Herlinkhove, als onderdeel van Outer, naar Ninove terug. Aan de relatie van Herlinkhove met de Sint-Amansabdij herinnert vandaag alleen nog de Elnonestraat en de 19de-eeuws kapel, gebouwd op de plaats waar vroegere de parochiekerk stond, toegewijd aan de heilige Amandus.²⁰

18. Ibidem, p. 89-92.

19. Van Isterdael en Borighem, *Families en personen*, p. 4.

20. De kapel is onlangs opgekalefaterd en in het kader van Open Monumentendag van 12 september 2021 opengesteld voor het publiek, onder het motto 'De geheimste kapel van Ninove'. Hiermee herdacht Ninove de oorkonde van Lodewijk de Vrome met de oudste vermelding van Ninove. Bij die herdenking werd evenwel het accent gelegd op Herlinkhove en niet op Ninove.

De 19de-eeuwse Sint-Amanskapel van Herlinkhove, gebouwd op de grondvesten van de vroegere parochiekerk.

Foto Dirk Van de Perre

De betekenis van *Neoniffo*

Wat verklaart die oude band van Ninove-Herlinkhove met de abdij van Sint-Amand, die gesticht werd door de heilige zelf, waar hij gestorven is en waar de relieken aanwezig waren? Gaat die band terug tot de aanwezigheid van de heilige Amandus († circa 675) zelf in de Denderstreek?²¹ Of was er in Ninove Karolingische adel aanwezig met sympathieën voor of relaties met het keizerlijk hof, de promotor en beschermer van de Sint-Amandsabdij? Alleszins hebben gekerstende grootgrondbezitters al vóór 822 gronden aan de abdij van Sint-Amand geschonken. De moederkerk van Ninove, toegewijd aan Onze-Lieve-Vrouw, lag toen bij de Dender in de zone tussen de Nederwijk en de Dender.²² Daar werd trouwens de Ninoofse abdij gesticht. De Ninoofse heer Gerard I schonk haar de kerk en de volledige tienden (*altare et tota decima de Ninive*).²³ Nabij die kerk splitste de Dender zich in twee armen, de Oude en de Nieuwe Dender.²⁴ De kerk lag bij de Nieuwe Dender. De Oude vormde de parochiegrens van Ninove met Meerbeke.

En dat brengt ons tot de betekenis van het toponiem *Neoniffo*. Dat *neo* ‘nieuw’ betekent daarover zijn de toponymisten het eens. Voor *niffo* lopen de meningen uiteen. Vangassen ziet er een romaans *-effe* toponiem in, wat op een nederzetting aan een ‘drassig weiland’ zou wijzen.²⁵ Gysseling ziet er een prehistorische waternaam in.²⁶ Hij ziet in *Neo-niffo* als de taalkundige evolutie van het prehistorische *Neu-nawion*. Dat brengt ons tot de betekenis van ‘nederzetting aan het nieuwe water of aan de nieuwe waterloop’. Dit betekent dat er een continuïteit van bewoning moet bestaan hebben nabij de eerste parochiekerk van de vóór-romeinse tijd tot de 9de à 10de eeuw, waardoor een traditie van naamgeving is doorgegeven, weliswaar met klankevoluties. Van die Karolingische nederzetting aan de Dender zijn er vandaag geen materiele relictten meer te vinden. De zone is nu een 19de-eeuwse fabriekswijk en de middeleeuwse stad Ninove heeft zich niet daar ontwikkeld, maar enkele honderden meters stroomopwaarts. Gelukkig zijn er in de naam *Neoniffo* taalkundige sporen bewaard die verwijzen naar die prehistorische nederzetting en naar het bestaan van de in 1235 verlaten Karolingische parochiekerk. Of hoe het toponiem *Neoniffo*, voor het eerst geattesteerd in 822 (of is het 821?), ons toelaat tot in de prehistorische geschiedenis van Ninove door te dringen.

21. Hierover Vangassen, *Geschiedenis van Ninove I*, Ninove, 1948, p. 62-64.

22. Ibidem, p. 46.

23. Van de Perre, *De oudste bisschoppelijke en grafelijke oorkonden*, p. 90.

24. Over deze twee toponiemen, zie D. Van de Perre, *De stedenbouwkundige ontwikkeling van Aalst, Ninove en Geraardsbergen tot 1500. Een vergelijkende studie*, in: *Het Land van Aalst*, 63, 2011, p. 57-59.

25. Vangassen, *Twee plaatsnamen te Ninove*, p. 210-215. De auteur besluit aarzelend: “De etymologische verklaring van *neoniffo*, *ninive*, *nive* blijft onzeker” (p. 214).

26. M. Gysseling, Prehistorische waternamen II, in: *Handelingen van de Kon. Com. voor Toponymie en Dialectologie*, 56, 1982, p. 169 en 183. Van Durme, *Toponymisch Woordenboek*, daar: Ninove, deelgemeente Ninove, item Ninove, volgt Gysseling.

Despauterius voorgesteld als de nieuwe Priscianus

Een bijkomend argument

Dirk Van de Perre

Het bekende portret van Despauterius droeg oorspronkelijk de naam van *Priscianus grammaticus*.¹ In ons Despauteriusnummer ging Bart Fransen uitgebreid in op die problematiek en komt tot de conclusie dat het portret niet Priscianus, maar Despauterius voorstelt, wel als de nieuwe Priscianus.² Daartoe geeft hij enkele voorbeelden waarbij de afgebeelde de kenmerken van zijn ideale voorbeeld overneemt, het zogenaamde *portrait historié*. Nu is het zo dat Despauterius niet met de attributen van een Romeinse retor wordt voorgesteld, maar omgekeerd dat Priscianus met het uiterlijke van Despauterius wordt vereenzelvigd.

Ik las onlangs het artikel van de vermaarde Nederlandse kunsthistoricus Jos Koldewey *Goed voorbeeld doet goed volgen*, waarin eenzelfde problematiek voorkomt, waarbij het voorbeeld naar het model van de volgeling wordt afgebeeld, net zoals oorspronkelijk bij het Despauteriusportret.³ Koldewey stelt in het algemeen: “In de late Middeleeuwen was de betekenis van een gelijkend of verwijzend beeld groot, in politieke, religieuze en, meer dan dat, ook in magische zin.”⁴ Daarna gaat hij dieper in op een Luikse reliekhouder uit 1471 met twee beeldjes, een van Karel de Stoute, de schenker van de reliek, en een van zijn beschermheilige Sint-Joris, die zijn hand op Karels schouder legt. Sint-Joris heeft dezelfde gelaatstrekken als Karel, zoals Koldewey opmerkt: “Karel laat zich hier voorstellen als beschermeling van Sint-Joris en lijkt uiterlijk zelf op zijn hemelse helper, voorspreker en ridderlijk voorbeeld. Hij wordt weergegeven als de nieuwe ‘Sint Joris’, zich met hem identificerend ‘door de gelijkende gelaatstrekken’ [...] Als beschermeling van de heilige Joris was Karel ook de afspiegeling van de heilige – dus de heilige kreeg de gelaatstrekken van Karel.”⁵ Koldewey geeft nog twee andere gelijkaardige voorbeelden uit het Bourgondisch-Habsburgse hof, met name een beeld van Philips de Schone en een van Karel V.⁶

Nu hoort het Despauteriusportret thuis in de traditie van de laatmiddeleeuwse vorstenportretten.⁷ De magie van de gelijkende afbeelding van voorbeeld en navolger was in dat milieu een vertrouwd gegeven. Bij het Despauteriusportret wordt die dubbelheid gerealiseerd door de spanning tussen het realistische beeld van de jonge grammaticus Despauterius en de naam van de Romeinse prins onder de grammatici Priscianus. De betekenis is duidelijk: Despauterius is de opvolger van Priscianus of anders geformuleerd, hij is de nieuwe Priscianus. De naam van Priscianus en de afbeelding van Despauterius versmelten tot één werkelijkheid. Die magie kan maar werken bij wie Despauterius in levenden lijve gekend heeft en weet wie Priscianus is. Voor wie niet weet hoe Despauterius er in werkelijkheid heeft uitgezien, blijft de magie van het portret met de gelijkschakeling van voorbeeld en navolger achterwege.

1. Priscianus was een klassieke grammaticus uit de 5de eeuw.

2. Alexia Coudray, Christina Currie, Bart Fransen, Steven Saverwyns en Elisabeth Van Eyck, *Portret van Johannes Despauterius. Een technisch en stilistisch onderzoek*, in: *Het Land van Aalst*, 73, 2021, p. 57, 59-61. Fransen is de auteur van het stilistisch onderzoek.

3. Jos Koldewey, *Goed voorbeeld doet goed volgen. Reliekhouders van Karel de Stoute, Jan Van Lannoy en Jan van Kleef*, in: *De Stavelij, Jaarboek 2011*, p. 9-24. Het artikel is beschikbaar op het internet.

4. *Ibidem* p, 9.

5. *Ibidem*, p. 11-12. Het werkelijke gelaat van Sint-Joris is onbekend, maar met dat van Karel de Stoute was de beeldhouwer wel vertrouwd, vandaar dat hier het gelaat van de beschermeling model staat voor dat van de beschermer.

6. *Ibidem*, p. 13. Ook Fransen, *Portret van Johannes Despauterius*, p. 60 geeft enkele voorbeelden uit hetzelfde hofmilieu.

7. *Ibidem*, p. 62-65.

Om een foutieve identificatie van de afgebeelde te vermijden, heeft de latere bezitter van het portret het geraadzaam gevonden om de ware naam van de afgebeelde onderaan het portret te vermelden. Vandaar de overschildering van de naam Priscianus met die van Despauterius. Priscianus is uit het gezichtsveld verdwenen. En dat is sindsdien tot vandaag zo gebleven, zodat wij met gerede zekerheid het portret als een levensechte afbeelding van Despauterius kunnen beschouwen. Wie de beslissing genomen heeft om aanvankelijk de naam van Priscianus onder het portret te zetten, blijft een open vraag. Vermoedelijk was dit de opdrachtgever, waarvoor wij in ons vorige artikel naar Georgius Haloinus, Despauterius' mecenas, hebben gewezen.⁸

8. Dirk Van de Perre. *Het portret van Johannes Despauterius en de stad Ninove*, in: *Het Land van Aalst*, 73, 2021, p. 81-83.

9. Koldewey, *Goed voorbeeld*, p. 17, 21-24.

Terloops nog dit. In het artikel van Koldewey speelt de Ninoofse burgemeester en verzamelaar Edmond De Deyn (1824-1912), die in 1868 het Despauteriusportret voor de Stad Ninove verwierf, een belangrijke rol. Hij was de bezitter van de reliekhouder met de afbeelding van de Gulden Vliesridder Jan van Lannoy (1410-1493). Maar die was een op de Luikse reliekhouder geïnspireerde Antwerpse vervalsing uit de 19de eeuw, die de burgemeester voor een laatmiddeleeuws authentiek stuk had aangekocht, wat Koldewey doet besluiten "dat de burgemeester Edmond De Deyn te Ninove een goede klant was van een vervalser of malafide handelaar".⁹ Het was immers niet de enige vervalsing die De Deyn in zijn bezit had.

Deze tip: Het gerestaureerde Despauteriusportret is thans te zien in het Mechelse Museum Hof van Busleyden in de tentoonstelling 'Verborgene Parels', die loopt van 11 november 2022 tot 25 juni 2023. Voor verdere inlichtingen, zie de website van het museum.

Portret Despauterius.
Foto Dirk Van de Perre

Review

Luk Beeckmans en Marc Van den Berghe, *De heren en prinsen van Steenhuize*, s.l., in eigen beheer, 2022, 235 p.

Onder de bijna provocerende titel ‘De heren en prinsen van Steenhuize’ brengen Luk Beeckmans en Marc Van den Berghe een overzicht van de heerlijkheid Steenhuize, van het castrum dat zich ontwikkelt tot ‘hof van plaisantie’ en kasteel, van de indrukwekkende rij heren en kasteel-eigenaars. In hun inleiding geven de auteurs een mooi overzicht van wat de afgelopen 120 jaar over Steenhuize werd gepubliceerd en dat is heel wat. Al dit materiaal brengen zij nu samen in een overzichtelijk werk, geven een update aan wat in het verleden werd geschreven en verrijken het geheel met nieuw materiaal.

Het verhaal van deze heren en prinsen van Steenhuize komt aan bod in een eerste hoofdstuk, dat zo goed als 2/3 van het werk in beslag neemt. Een eerste *toparcha de Stenhuse*, Amelricus, duikt op in de periode 1138-1160. Jan van Steenhuize, die overlijdt vóór 1443, zal de eerste zijn die zich de titel van prins toeëigent, maar met hem sterven de Steenhuizes uit in mannelijke lijn. Het prinsdom gaat achtereenvolgens over naar de families Gruuthuse, Egmont, Richardot, De Wolff d’Ergy, D’Hane. Jean Baptiste d’Hane, telg van een gefortuneerde en invloedrijke Gentse familie, koopt in 1784 de heerlijkheid, voegt onmiddellijk ‘de Steenhuuse’ toe aan zijn naam en poogt – weliswaar tevergeefs – de in onbruik geraakte titel van prins te herintroduceren. Met de val van het ancien régime verliest hij ook nog eens alle heerlijke titels en rechten, maar het onroerend bezit weet hij grotendeels te vrijwaren in die turbulente jaren. Vanaf 1877 worden kasteel, park in vrouwelijke lijn vererfd en raakt het domein verdeeld. Het kasteel zelf raakt in verval en wordt onbewoonbaar verklaard. In 1982 koopt de familie Van Waeyenberge kasteel en park, maar deze positieve wending komt pas in het vierde en laatste hoofdstuk aan bod.

Eerst schetsen de auteurs nog het statuut van de vrijheerlijkheid Steenhuize. Al met al valt dit hoofdstuk vrij mager uit, zowel inhoudelijk als qua volume. In een tiental pagina’s komen aan bod: vrijheerlijkheid, vrijheid van belastingen, leenrechtelijk statuut, prinsdom Steenhuize. Dit alles bijna uitsluitend door de transcriptie van enige processtukken en andere bronnen. Dat de vrijheerlijkheid Steenhuize in 1794 onder de administratie van het Land van Aalst wordt gebracht en dus ophoudt te bestaan, blijft onvermeld.

Het derde hoofdstuk ‘Van castrum tot hof van plaisantie’ is dan weer van niveau. Een oorkonde uit 1185/1186 vermeldt voor het eerst een castrum in ‘Stenhuse’. Wellicht een verwijzing naar een klassiek mottekasteel met opperhof en neerhof. In de late middeleeuwen is het opperhof (de eigenlijke burchtmotte) vervallen en wordt de administratie van de heerlijkheid overgebracht naar het neerhof. In 1628-1630 laat Jeanne de Richardot dan op de burchtsite een buitenverblijf bouwen met huiskapel en duiventoren. Volgt dan een overzicht van de aanpassingen vanaf de achttiende eeuw tot het midden van de 20ste eeuw. Uiteindelijk moet de familie De Frenne het bouwvallige kasteel verlaten om haar intrek te nemen in de dienstgebouwen. In de jaren ’70 van de vorige eeuw worden kasteel en park – dit laatste intussen omgezet in een tuinbouwbedrijf – te koop aangeboden.

Uit dit hoofdstuk wil ik toch nog een detail lichten i.v.m. landmeter Philips de Dijn. Blijkbaar is zijn oeuvre nog uitgebreider en vooral nog meer gedifferentieerd dan wij in 1998 bij het afsluiten van onze 50ste jaargang schetsten.¹ In januari 1630 krijgt hij opdracht de oppervlakte van de nieuwe daken en dus de kostprijs ervan te berekenen.

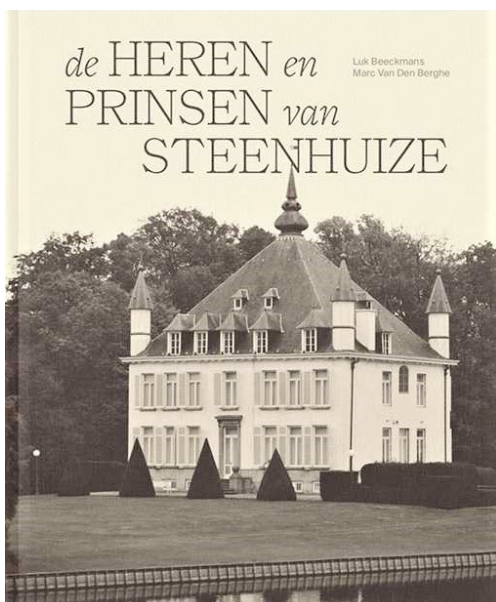
1. Vande Winkel Georges (red.), *Philips de Dijn (+ 1665) : cartograaf, landmeter, mathematicus, (Jubileumuitgave 70 jaar 'Het Land van Aalst', 70, 2018/4)*, s.l., Geschiedkundige vereniging Het Land van Aalst, 2018, 120 p.

2. De Schryver Erik, *Van Saene : de emotie en het metier*, Ninove, Stad Ninove, 2012, p. 43.

'De huidige kasteel eigenaar en de restauratiewerken van 1982 tot 1987' komen aan bod in het vierde en laatste hoofdstuk. In 1978 koopt de familie Van Waeyenberge (vader Camille en zoon Piet) kasteel en park en brengen de aankoop in onder de paraplu van hun investeringsmaatschappij 'De Eik'. De roots van vader Van Waeyenberge liggen in Steenhuize en de auteurs geven dan ook een korte biografische schets, waarbij zij een 'historische' steek laten vallen. Wij citeren: "Tot einde 1944 is hij docent (...) aan de Gentse Rijkslandbouwhogeschool. Het is op dat moment zijn ambitie om professor te worden aan de Rijksuniversiteit van Gent. Een functie die hij tijdens de Tweede Wereldoorlog combineert met dit docentschap zal echter voor moeilijkheden zorgen." Een dergelijke, overdreven schroomvallige benadering van iemands collaboratieverleden is anno 2022 compleet achterhaald en zet juist de poort open voor wilde speculaties. In dit geval heeft men wellicht ook een kans laten liggen.

Voor de restauratie wordt beroep gedaan op kunstschilder Maurits Van Saene die afgezien van kleuradvies geen noemenswaardige ervaring had als restaurateur. In een in 2012 gepubliceerd werk over Van Saene lezen wij (en ik citeer andermaal): "(...) de nasleep van de oorlog heeft een diep en onuitwisbaar spoor getrokken".² Ook hier houdt de auteur zich op de vlakte, maar uit het relaas van zijn oorlogsjaren blijkt dat Van Saene zowel op het familiale vlak als in het artistiek-culturele veld gevaarlijk dicht aanschurkte tegen de tot collaboratie geneigde vleugel van het Vlaams-nationalisme. Hebben Camille Van Waeyenberge en Maurits Van Saene elkaar in die jaren leren kennen? Dat zou een verklaring kunnen geweest zijn waarom Van Saene de restauratieopdracht kreeg. Jammer dat deze denkpiste niet werd uitgespit.

In een zevental bijlagen wordt tenslotte kort ingegaan op bepaalde deelaspecten. Wij onthouden vooral de bijdragen over het toponiem Steenhuize, over het heerlijk domein van Steenhuize (met een kaart van het oude Steenhuize en de toponiemen anno 1711 en een kaart met de eigendommen van Louis Emmanuel d'Hane Steenhuyse op het kadasterplan van P.C. Popp), over de heerlijkheid en het kasteel van Voorde als achterleen van de vrijheerlijkheid, over de 'franchise' op de Ferrariskaart, ... Het finale slot is dan een lijst van referenties (bibliografie en websites).

Cover van het boek

‘Definitieve werken’ worden niet geschreven, maar met hun ‘Heren en prinsen van Steenhuize’ hebben Luk Beeckmans en Marc Van Den Berghe alleszins een overzicht geschreven dat de komende jaren richtinggevend en inspirerend zal zijn. Bovendien mooi uitgegeven: een aangename lay out, royaal qua formaat (290 x 240 mm) en met een harde kaft, rijkelijk geïllustreerd (150 afbeeldingen in kleur evenwichtig verdeeld over 235 pagina’s). En dat allemaal – toch niet onbelangrijk – voor € 30. Een prijs die ongetwijfeld alleen haalbaar was dankzij de ruime sponsoring.

Exemplaren zijn nog te verkrijgen bij auteur Luk Beeckmans (lukbeeckmans@hotmail.com). Liefst na een seintje af te halen bij de auteur (Winkelstraat 1, 9550 Steenhuize-Wijnhuize). Opsturen kan maar gezien het formaat worden dan de verzendingskosten aangerekend (€ 12).

Georges Vande Winkel

Kasteel Steenhuize
Foto Project ‘In de Vlaamse Ardennen’

De auteurs

Dirk Van de Perre

Hoogstraat 23
9401 Ninove-Pollare
dirkvandeperre@skynet.be

Georges Vande Winkel

Heirebaan 107
9400 Ninove-Denderwindeke
vande.winkel.georges@gmail.com

Wouter Van der Spiegel

Babbelaarstraat 159
9300 Aalst
wouter.vanderspiegel@belgacom.net

Arne De Graeve en Wouter De Maeyer

Zuid III - Industrielaan 25B
9320 Erembodegem
archeologie@so-lva.be

Steven Keymeulen

orgelaalst@proximus.be

Lijst van de steunende leden - 2022

Aalst	Cherreté Bart
Aalst	Cherretté-De Block
Aalst	Claessens Wim
Aalst	De Pierre Danny
Aalst	Geeroms Luc
Aalst	Van Damme Mieke
Aalst	Van Gyseghem Jan
Affligem	Van de Perre Rudolf
Denderhoutem	Kiekens Peter
Denderleeuw	De Mecheleer Lieve
Denderwindeke	Callebaut Antoine
Denderwindeke	Vande Winkel Georges
Diest	Jacobs-Van Bockstaele Roger
Erembodegem	Van Bockstaele-Esselens M & C
Erembodegem	SOLVA
Ganshoren	Cassimons Jozef
Gent	Provincie Oost-Vlaanderen
Geraardsbergen	De Chou Freddy
Geraardsbergen	Hitchinson Frans
Geraardsbergen	Rollier Darielle
Geraardsbergen	Van Bockstaele Raf
Geraardsbergen	Van Der Maelen Pascal
Gijzegem	Vanderhaegen Joseph
Haaltert	Saey Guido
Herdersem	Dierickx Fons
Kortenberg	Schollaert Jean-Marie
Lede	Heemkundige Kring
Lede	Van Langenhoven Bart
Leuven	Biebaut Gary
Liedekerke	Merckaert Bart
Meerbeke	De Dobbeleer Gustaaf
Meerbeke	Smet-Blancke Robert
Meldert	Robijns-Ceulemans Luc
Moorsel	Meert Dirk
Nederhasselt	Schaubroeck - Scheerlinck F
Nieuwerkerken	François-De Lombaert Em
Ninove	Debeausaert-Scheerlinck
Ninove	Pardaens -Carion André
Ninove	Scheerlinck Hans
Ninove	Soetaert Johan
Ninove	Van de Kerckhove Hubert
Outer	De Duffeleer Sam
Pollare	Van de Perre Dirk
Schendelbeke	Cock Marcel
Sint-Genesius-Rode	D'Hondt Johan
Sint-Michiels	Hendrickx Dirk
Zandbergen	Dehenau William
Zottegem	Van Bockstaele Geert

Het LAND van AALST

Jaargang LXXIV • 2022
Nummer 1

Het LAND van AALST

Jaargang LXXIV • 2022
Nummer 2

Het LAND van AALST

THEMANUMMER:
Huldiging Geert Van Bockstaele

Jaargang LXXIV • 2022
Nummer 3

Het LAND van AALST

Jaargang LXXIV • 2022
Nummer 4

Het Land van Aalst • 74 • 2022

- 2-18 **Inghelant (Ingeland) of de Ninoofse toponymische grabbelton.**
Dirk Van de Perre
- 19-37 **Opgraving van een perceel in de Beverstraat: acht eeuwen bewoningsgeschiedenis.**
Arne De Graeve, Wouter De Maeyer en Erik Verbeke
- 38-43 **Willem van Moerbeke. Middeleeuwse kenner van Antieke Wijsheid.**
Pieter Beullens
- 53-73 **Broeder Denis en de interbellumkapel van het retraitshuis in de site van het Wivinaklooster van Groot-Bijgaarden (1923-1924).**
Dirk Van de Perre
- 74-88 **De neeringhe van Sint-Rochus en zijn rol in de Aalsterse hophandel vanaf zijn stichting in 1516 tot het begin van de achttiende eeuw.**
Kristof Papin
- 93-94 **Huldiging van historicus Geert Van Bockstaele.**
Dirk Van de Perre
- 95-103 **Geert Van Bockstaele en Geraardsbergen.**
Louis De Cock & Anne-Marie Vanden Herrewegen
- 104-109 **De roeping van een historicus, een leraar en een archivaris.**
Marcel Cock
- 110-118 **De rol van Geert in het bestuur van Het Land van Aalst en het Oost-Vlaams Verbond.**
Bart Cherretté
- 119-121 **Dankwoord.**
Geert Van Bockstaele
- 112-128 **Laudatio voor de gebroeders Van Bockstaele.**
Leo Pée
- 137-150 **Archeologisch onderzoek van een middeleeuws boeren erf: Outer, Stuypenberg.**
Arne De Graeve en Wouter De Maeyer
- 151-162 **Aalstenaar August Schollaert. Maestro van de mechanische muziek.**
Steven Keymeulen en Wouter Van der Spiegel
- 163-166 **Ninove en 29 juni van het jaar 822.**
Dirk Van de Perre
- 167-168 **Despauterius voorgesteld als de nieuwe Priscianus Een bijkomend argument.**
Dirk Van de Perre

In de kijker

- 44 **Bespreking: Amar y Servir. 400 jaar Jezuietencollege in Aalst.**
Dirk Van de Perre
- 45-46 **Bespreking: de Meuleschettewijk in Aalst: spiegel van een evoluerende maatschappij.**
Wouter Van der Spiegel
- 47-48 **Alles komt terug.**
Dirk Van de Perre
- 89 **Vierstel van de Ninoofse abdij in Noord-Brabant.**
Georges Vande Winkel
- 90-91 **In de schaduw van Affligem: Processen in het Land en de Vrijheid van Asse.**
Ben Vermoesen en Edmond Schoon
- 129-131 **Review: Het historisch landschap in Schendelbeke.**
Marcel Cock
- 132 **Review: Abdij- en kloosterhoeven in Brabant.**
Dirk Van de Perre
- 133-135 **Review: Tussen Dender en Mark.**
Dirk Van de Perre
- 169-171 **Review: De heren en prinses van Steenhuize**
Georges Vande Winkel

Onze vereniging en ons tijdschrift in 2023

Het driemaandelijks tijdschrift

Alles blijft zoals het was in 2022. Het tijdschrift verschijnt digitaal en gedrukt, vier nummers per jaar. Het wordt in 2023 onze 75ste jaargang, dus eigenlijk een kleine jubileumjaargang.

De digitale versie is voor iedereen gratis toegankelijk op onze website <http://www.hetlandvanaalst.be>. Daar klikken op *huidig tijdschriftnummer bekijken* voor het recentste nummer of bovenaan de pagina klikken op *Tijdschrift > Oude nummers* voor de inzage van al onze jaargangen vanaf 1949. Een indrukwekkende reeks van circa 22.000 pagina's!

De gedrukte versie, sinds 2019 in kleurendruk, groot formaat, wordt met de post bezorgd en wordt slechts verstuurd aan onze abonnees. De abonnementsprijs blijft ongewijzigd en er zijn twee formules

- 30 euro voor gewoon lid
- 40 euro voor steunend lid

Te storten op onze rekening BE 33 3930 3032 7646 met de vermelding 'abonnement 2023'. De lijst van de steunende leden wordt telkens in nr. 4 van de lopende jaargang afgedrukt. Ondanks de huidige prijsstijgingen en de inflatie kunnen we de prijzen ongewijzigd handhaven, dankzij de goodwill van Drukkerij De Riemaecker, waar we reeds meer dan dertig jaar mee samenwerken.

Het Land van Aalst - EXTRA

Dit is een reeks van grote studies, te omvangrijk voor het tijdschrift, die enkel digitaal via de website voor iedereen gratis toegankelijk zijn. We zijn momenteel aan nr. 2 toe. Die EXTRA-nummers verschijnen op onregelmatige basis.

De elektronische Nieuwsbrief

Die wordt meerdere keren per jaar verstuurd aan al wie zich heeft ingeschreven (een driehonderdtal) met allerlei mededelingen en informatie over de door ons georganiseerde activiteiten. Inschrijven kan voor eenieder (lid of geen lid) door het sturen van een lege email met als onderwerp 'inschrijven' naar hetlandvanaalst@gmail.com. Zo blijf je vrijblijvend op de hoogte van de inhoud van het tijdschrift, onze bijkomende activiteiten en andere belangrijke informatie. Opgelet, ook wie een abonnement heeft, moet zich nog apart inschrijven voor het ontvangen van de Nieuwsbrief.

Lidmaatschap

Wie een abonnement neemt op de gedrukte versie, is automatisch gewoon of steunend lid. Wie de elektronische versie verkiest, maar onze vereniging toch met een financiële bijdrage wil ondersteunen, wordt gewoon lid of steunend lid door het storten van respectievelijk 10 of 20 euro op onze rekening met de mededeling 'gewoon lid 2023' of 'steunend lid 2023'. Alle leden kunnen gratis deelnemen aan onze bijkomende activiteiten.

Het bestuur dankt al onze trouwe lezers en leden voor hun vertrouwen en hun financiële steun en wensen eenieder, ondanks de turbulente tijden, een voorspoedig 2023.

Het LAND van AALST

DRIEMAANDELIJKS TIJDSCHRIFT

Jaargang LXXIV • 2022 • Nummer 4 • oktober - november - december

Artikels

- Arne De Graeve en Wouter De Maeyer
Archeologisch onderzoek van een middeleeuws boerenerf: Outer, Stuypenberg. 137
- Steven Keymeulen en Wouter Van der Spiegel
Aalstenaar August Schollaert. Maestro van de mechanische muziek. 151
- Dirk Van de Perre
Ninove en 29 juni van het jaar 822. 163
- Dirk Van de Perre
Despauterius voorgesteld als de nieuwe Priscianus. Een bijkomend argument. 167

In de kijker

- Georges Vande Winkel
Review: De heren en prinsen van Steenhuize. 169